

Verschijnt
tweemaandelijks

februari
1977

MASSA COMMUNICATIE

v/1

1977

Inhoud nr. 1, jaargang 5, 1977

Dr. F. Klaver

Bewustzijnsindustrie: tegenstromen (p. 2)

reactie dr C. Hamelink (p. 10)

Drs. L. C. W. de Bie

Persvrijheid in de DDR (p. 12)

Onderzoeksverslag (p. 21)

Sesamstraat

Boekbesprekingen (p. 30)

MASSACOMMUNICATIE

wordt uitgegeven door de

STICHTING ONDERZOEK MASSACOMMUNICATIE (SOM)

onder redactie van:

dr. E. Diemer (Amsterdam), prof. dr. G. Fauconnier (Leuven),
drs. P. M. Hendriksen (Hilversum)*, dr. J. H. J. van den Heuvel (Rijswijk),
prof. dr. P. Kluyskens (Gent), prof. dr. G. van Parys (Gent)*,
drs. H. J. Smets (Nijmegen)*, dr. J. G. Stappers (Nijmegen)*,
drs. F. Wermer (Utrecht), drs. C. J. van Woerkum (Wageningen).

* leden werkdredactie

sekretariaat:

drs. H. J. Smets,
postbus 258 Nijmegen, tel. 080 - 512372

administratie en druk:

Drukkerij-Uitgeverij H. Gianotten bv
Bredaseweg 61 Tilburg, tel. 013-423036, giro 1085553
Opgave van nieuwe abonnementen en adreswijzigingen uitsluitend te
richten aan dit adres

abonnementen:

gewoon abonnement : f 36,50 (Bfrs. 515)
buitenland : f 51,—
studentenabonnement : f 22,50 (Bfrs. 315)
los nummer : f 7,50 (Bfrs. 110)

advertenties:

Over advertenties neme men contact op met het sekretariaat
prijzen: 1/1 pag.: f 300,—; 1/2 pag. f 160,—; 1/4 pag. f 90,—
korting bij herhaalde plaatsing

REDAKTIONEEL

Bij het begin van deze vijfde jaargang willen wij graag enkele veranderingen onder de aandacht van de lezers brengen.

Op de eerste plaats: met ingang van deze jaargang verschijnt Massacommunicatie in hogere frekwentie. In plaats van 4 keer per jaar gaan we 6 keer per jaar verschijnen. Wij menen, dat deze wijziging ons in staat stelt adekwater in te spelen op de ontwikkelingen in het vakgebied, dat zozeer in beweging is; wetenschappelijke aandacht is hierbij zeer noodzakelijk. Wij handhaven de huidige formule van het blad en blijven zoals gebruikelijk artikelen, onderzoeksverslagen, dokumentatie, kroniek en boekbesprekingen publiceren. De globale omvang blijft per jaar gelijk en zal per nummer minimaal 40 bladzijden bedragen. Het verheugt ons, dat ondanks deze veranderingen de abonnementsprijs ongewijzigd kan blijven.

De nieuwe jaargang brengt tevens een uitbreiding en andere werkwijze van de redactie. Tot de algemene redactie zijn toegetreden: prof. P. Kluyskens (Gent), dr. H. v.d. Heuvel (Voorburg), drs. C. van Woerkum (Wageningen). Over een verdere, beperkte, uitbreiding zijn besprekingen gaande. Binnen de algemene redactie is een werkredactie gevormd, belast met voorbereiding en uitvoering van het redaktionele werk. Deze werkredactie bestaat uit: dr. J. G. Stappers (voorzitter), prof. dr. G. van Parys, drs. P. M. Hendriksen en drs. H. J. Smets (sekretaris).

BEWUSTZIJNSINDUSTRIE: TEGENSTROMEN

In het lentenummer 1976 van *Massacommunicatie* behandelt Cees Hamelink de invloed van de multinationals die zich op het gebied van de media bewegen en de desastreuze gevolgen voor cultuur en bewustzijn, die het optreden van deze machtige ondernemingen kan hebben, vooral in de zeer kwetsbare Derde Wereld. In zijn artikel geeft Hamelink menig voorbeeld van penetratie van Westerse (of beter nog: Amerikaanse) levensstijlen, opvattingen en verhoudingen, die via de moderne nieuws- en amusementsindustrie (radio, televisie, film) andere landen binnendringen. Ook in eigen land zijn er genoeg tekenen die er op wijzen dat buitenlandse invloeden sterk en onafwendbaar zijn: de 'continuïng story' van vooral Amerikaanse (maar ook Duitse, Engelse en Franse) televisieproducten die week in, week uit op ons beeldscherm verschijnen, vormt er het levende bewijs van.

Toch schildert Hamelink, ondanks indrukwekkend feitenmateriaal, een beeld van deze 'bewustzijnsindustrie' en haar invloed in de wereld, dat als te absoluut, te eenzijdig overkomt, en dat in het licht van de laatste buitenlandse en internationale ontwikkelingen ook niet meer up to date kan worden genoemd. Uit deze ontwikkelingen blijkt nl. overduidelijk dat er tegen het 'cultureel imperialisme' zoals bedreven door de multinationals, tegenstromen aan de oppervlakte komen die niet alleen belangwekkend genoemd mogen worden, maar die ook de toekomst in hoge mate zullen gaan bepalen. Deze tegenstromen zou men gezamenlijk kunnen aanduiden met een naam die voor zichzelf spreekt, nl. de Nieuwe Internationale Orde op Informatie- en Communicatiegebied ('The New International Information Order'), die in Colombo in 1976 werd uitgeroepen. Wat deze nieuwe orde precies inhoudt, zal uit het vervolg van dit artikel blijken. Allereerst nu enkele opmerkingen over Hamelinks betoog.

Te absoluut, te eenzijdig is dit betoog, omdat Hamelink er stilzwijgend van uitgaat dat de bewustzijnsindustrie de enige factor van betekenis is in het communicatie-proces, de enige instantie die bepaalt wat lezers, kijkers en luisteraars via de media zullen horen en zien. 'De bewustzijnsindustrie draagt ertoe bij dat het dominante sociaal-economische stelsel wordt geaccepteerd als zijnde in het belang van iedereen', aldus de auteur. Uiteraard vormt de bewustzijnsindustrie een onderdeel van het heersende sociaal-economische systeem; alleen met de verandering van dit systeem zal ook deze industrie van doelstelling en karakter (moeten) veranderen. Omdat vooralsnog geen uitzicht bestaat op een ingrijpende wijziging van het systeem, is het niet verwonderlijk dat ook de bewustzijnsindustrie vanuit dezelfde

uitgangspunten opereert. Daarnaast echter bestaat, zeker in de Westerse wereld, volop gelegenheid tot discussie en (al dan niet parlementaire) actie om tot verandering van het heersende sociaal-economische stelsel te komen. Hier is het betoog van Hamelink te eenzijdig: terwijl hij het voorstelt alsof alleen de bewustzijnsindustrie, en dan nog wel speciaal de multinationals daaronder, het denken en doen van mensen doelbewust beïnvloedt teneinde de status quo te handhaven, zijn er ook tegenstromen vanuit de media werkzaam, die trachten bij te dragen tot de verandering van de bestaande situatie. Om alleen bij de Westerse wereld te blijven, moet er aan herinnerd worden dat met name radio en televisie in West-Europa (de Verenigde Staten verkeren inderdaad in een andere positie) niet in handen van commerciële ondernemingen zijn maar uit overheidsgelden worden bekostigd. Dit verschaft hun een misschien niet absolute maar toch wel zeer ruime mate van bewegingsvrijheid om heersende meningen ter discussie te stellen en bestaande mentaliteiten te beïnvloeden. Maar zelfs wanneer de media wel op commerciële basis worden beheerd, is er sprake van een al te eenzijdig beeld als wordt beweerd dat alle vrijheid wordt gebruikt om heersende sociaal-economische verhoudingen te handhaven. Dat deze discussie niet gemakkelijk en snel tot maatschappelijke veranderingen zal leiden, behoeft geen nader betoog. Dit neemt echter niet weg, dat er naast de 'vertrossing' in de media — die overigens in directe wisselwerking staat tot wat in de maatschappij gebeurt — wel degelijk gelegenheid bestaat ook via de media te pleiten voor sociale veranderingen.

Wat in het bijzonder de ontwikkelingslanden betreft is het een feit dat deze zich hoe langer hoe meer bewust worden van de invloed die kan uitgaan van groots opgezette hulpprojecten van sommige multinationals. (Ook onze eigen Philips-industrie mag niet onvermeld blijven als het gaat om de door Hamelink gesignaleerde combinatie van hardware en software, inclusief de opleiding van de noodzakelijke technische en programmatische mankracht!)

Talrijk zijn echter zo langzamerhand de ontwikkelingslanden die bekwam profijt weten te trekken van de hulp die van verschillende zijden geboden wordt, zonder zich ondergeschikt te maken aan deze of gene industrie, deze of gene hulpverlenende regering. Ook in dit opzicht is Hamelinks betoog in het geheel niet meer up to date.

De bewustwording bij de ontwikkelingslanden van de afhankelijkheid die op het gebied van informatie en communicatie bestaat ten opzichte van rijke geïndustrialiseerde landen zoals de Ver. Staten, en van de noodzaak hiertegen iets te doen kan dan laat zijn begonnen¹⁾, zij neemt nog steeds toe.²⁾ Het is vanuit deze bewustwording dat 'tegenstromen' worden gevormd tegen het 'cultureel imperialisme', dat Hamelink ziet als een noodzakelijke consequentie van het economisch imperialisme. Deze tegenstromen zijn nog recentelijk duidelijk tot uitdrukking gekomen tijdens het afgelopen jaar (1976) en hebben

een voorlopig culminatiepunt bereikt gedurende de 19e Algemene Conferentie van *UNESCO*, die overigens zoals bekend, in afwijking van wat voordien gebruikelijk was, op het Afrikaanse continent (Nairobi) werd gehouden. De documenten die ter voorbereiding van deze Conferentie zijn rondgezonden en de publikatie '*Moving towards change*' (*UNESCO*, 1976) maken op vrijwel elke bladzijde gewag van het streven van de wereldorganisatie naar een zodanige toestand dat alle landen, maar in het bijzonder de ontwikkelingslanden, zich kunnen ontplooiën naar eigen inzicht en opvatting: 'self-reliance', 'endogenous development', en vooral 'cultural identity' vormen de sleutelbegrippen in de doelstellingen van *UNESCO* en haar individuele lidstaten. Het werkprogramma van de sector Communicatie, dat in Nairobi voor de middellange termijn (1977-1982) werd aanvaard, is rond deze sleutelbegrippen opgebouwd. Voor wat de ontwikkelingslanden betreft, staat de opbouw van nationale communicatie-infrastructuren, met de daarbij behorende programma's en de training van het nodige personeel, centraal.

Tijdens de Conferentie werd bovendien de z.g. Tunesische resolutie aanvaard, waarbij met vrijwel algemene stemmen aan de Directeur-Generaal van Unesco werd opgedragen meer geld dan oorspronkelijk was voorzien, ter beschikking te stellen ten behoeve van de opbouw van die infra-structuren.³⁾

Het jaar 1976 is een buitengewoon vruchtbaar jaar gebleken voor het tot volle wasdom komen van de 'tegenstromen'. In de z.g. niet-gebonden landen heeft sinds de bijeenkomst in Algiers, in 1973, die Hamelink aan het slot van zijn artikel vermeldt, een reeks van conferenties op top-niveau plaatsgevonden, waar het belang van de communicatie voor het ontwikkelingsproces is besproken en onderstreept, en waar aan communicatie- en informatieproblemen de hoogste prioriteit is gegeven. Als zodanig moeten worden genoemd: de Conferentie van Ministers van Buitenlandse Zaken in Lima, 1975, het Symposium van de non-aligned countries over de communicatie in Tunis (maart 1976); de Ministersconferentie in New Delhi (juli, 1976, waar de bekende 'pool' van persagentschappen in de Derde Wereld werd gevormd); de top-conferentie van de non-aligned countries in Colombo (augustus 1976); en tenslotte de door *UNESCO* bijeengeroepen 'Intergovernmental Conference on Communication Policies' in San José (Costa Rica, juli 1976).

Ook in het kader van de *Verenigde Naties* hebben de ontwikkelingslanden onlangs initiatieven genomen. Tijdens de zitting van de Derde Commissie op 10 december jl. werd door de vertegenwoordiger van Indonesië een concept-resolutie ingediend⁴⁾, waarin er bij de regeringen van de ontwikkelingslanden op werd aangedrongen dat zij binnen het kader van hun ontwikkelingsplannen speciale aandacht geven aan de verbetering van het communicatiesysteem, en waarin

op UNESCO een beroep werd gedaan om het programma voor de ontwikkeling van communicatiesystemen voort te zetten en uit te breiden. In de uitvoerige toelichting die de indiener van deze concept-resolutie, mede namens de 'co-sponsors' Maleisië, de Philippijnen, Singapore en Thailand, in de vergadering gaf, werd nog eens gewezen op de cardinale rol, die de media spelen bij het ontwikkelingsproces. Technische en wetenschappelijke vindingen kunnen, evenals de culturele waarden van een land, op efficiënte wijze via de media de bevolking van de ontwikkelingslanden bereiken. Wanneer het ontwikkelingsproces zal resulteren in sociale veranderingen, vormen de media een belangrijke factor in de begeleiding van die veranderingen. Het is daarom noodzakelijk te komen tot een beleid op het gebied van informatie en communicatie, en daarvoor is weer nodig dat studie wordt gemaakt van doelstellingen en methoden om deze doelstellingen te realiseren, van de mogelijkheden en problemen in dit opzicht. UNESCO zal hierin een leidende en coördinerende taak moeten vervullen. Blijkens de discussies in de Algemene Conferentie van UNESCO, waarbij het plan voor de middellange termijn werd aanvaard, zijn twee dingen vooral van eminent belang geacht: de opbouw of verbetering van de infrastructuren voor de communicatie in de ontwikkelingslanden zelf, en de vergroting van de mogelijkheid tot een beter contact met de ontwikkelde landen en tussen de ontwikkelingslanden onderling.

Dit laatste punt raakt een terrein waarover in UNESCO intense en soms felle discussie heeft plaatsgehad: het probleem van de z.g. 'free and balanced information', een formulering die in 1974 in de plaats is gekomen van de reeds lang bekende en veelgesmade 'freedom of information' die in 1948 in de *Universele Verklaring over de Rechten van de Mens* werd opgenomen. Veelgesmaad werd deze vrijheid toen langzamerhand overduidelijk bleek dat zij alleen ten goede kon komen aan de rijken en de machtigen, nl. aan die landen die over het geld en de middelen beschikken om te communiceren. Zoals Herbert Schiller in enkele recente studies⁵⁾, ook door Hamelink geciteerd, heeft duidelijk gemaakt hadden de Verenigde Staten grote invloed op het aanvaarden door de *Verenigde Naties* van de 'free flow' doctrine, omdat zij de belangen van hun opkomende nieuwsagentschappen wensten te beschermen tegen de reeds lang gevestigde Engelse en Franse persbureaus als *Reuter* en *Agence France Presse*.

Het is dan ook niet verwonderlijk, dat de ontwikkelingslanden, die nu steeds meer het belang van communicatie beginnen in te zien, in de laatste jaren allerlei pogingen ondernemen om zich te bevrijden van hun afhankelijkheid op dit gebied, die zij ervaren als een restant van het koloniale verleden. Vandaar hun streven om, met hulp van UNESCO en bilaterale steun, te komen tot de oprichting van een evenwichtiger gestructureerd netwerk van informatie en

nieuws over de wereld. Niet alleen het nieuws uit de Westerse landen is van belang voor de wereld, ook datgene wat in de ontwikkelingslanden zelf plaatsvindt en wat *door henzelf als 'nieuws' wordt gezien*. Het is immers een bekend feit dat 'nieuws' geen objectief gegeven is, maar dat het wordt bepaald door factoren die samen te vatten zijn in het begrip 'nieuwswaardigheid'. In de ogen van de ontwikkelingslanden komt dit vaak neer op sensatie-zucht, overdreven aandacht voor conflicten, en het 'lekker in de markt liggen' van bepaalde gebeurtenissen; dit alles onder verwaarlozing van de werkelijke belangrijke feiten. Uit deze gedachtengang is geboren de oprichting van een 'pool' van persagentschappen in New Delhi vorig jaar. Tegen deze 'pool' is hier en daar verzet gerezen, uiteraard in de eerste plaats afkomstig van de vertegenwoordigers van gevestigde belangen.⁶⁾ Maar ook door de niet aan bepaalde belangen gebonden verdedigers van de persvrijheid is er uiting gegeven aan de vrees dat de ontwikkelingslanden daarmee geen persvrijheid realiseren maar overheidsvoorlichting.

Ook hier is echter sprake van een eenzijdig beeld, dat niet (meer) up to date genoemd kan worden en dat in feite onrecht doet aan die stromingen in ontwikkelingslanden die in de media het instrument bij uitstek willen zien voor de dialoog tussen bevolking en overheid, en niet als middel tot onderdrukking en manipulatie. Voorbeelden van dergelijke stromingen vindt men in de ontwikkelingslanden in wetenschappelijke instituten zoals het *'Instituto Latinoamericano de Estudios Transaccionales'* (ILET) in Mexico en het *'International Development Research Center'* in Colombia. Uit de praktijk van sommige ontwikkelingslanden, zoals Tunesië of Kenya, om er maar enkele te noemen, valt duidelijk op te maken dat in de pers weliswaar in grote lijnen het regeringsbeleid, vooral in ontwikkelingsvraagstukken wordt aanvaard, maar dat daarnaast openhartige kritiek op de feitelijke uitvoering van dat beleid mogelijk is.⁷⁾ Misschien zou hier een onderscheid tussen 'hard' en 'soft' censorship op zijn plaats zijn. In elk geval vertoont de praktijk van veel ontwikkelingslanden, speciaal van de meest geavanceerde onder hen, zulke saillante verschillen met wat in de Oostbloklanden gebruikelijk is, dat er met recht van een 'tussenpositie' van deze landen kan worden gesproken.⁸⁾ Het is trouwens opmerkelijk dat tijdens de laatste Algemene Conferentie van UNESCO in belangrijke debatten, zoals dat over de beruchte *'Declaratie over het gebruik van de media ter versterking van vrede en internationaal begrip en ter bestrijding van oorlogspropaganda, racisme en apartheid'*, veruit de meeste ontwikkelingslanden zich schaarden aan de zijde van de verdedigers van de vrijheid van de media, en het Oostblok keer op keer een nederlaag toebrachten. In dit opzicht gaf deze UNESCO-conferentie een kentering te zien in de houding van de landen van de Derde Wereld, tot uiting komend in een veel onafhankelijker en zelfbewuster optreden.

Het 'verzet' van de ontwikkelingslanden tegen de invloed van de transnationale media-industrie, waarover Hamelink in paragraaf III van zijn artikel spreekt, is méér dan verzet. Dit zal uit de gebeurtenissen die hierboven werden gesignaleerd, gebleken zijn. De ontwikkelingslanden zijn niet alleen bezig te ontworstelen aan koloniale verhoudingen, zij zijn ook bezig in snel tempo te komen tot een eigen beleid op communicatiegebied. Hamelink noemt onder de landen die een nationale communicatiepolitiek ontwerpen Peru, Mexico en Nigeria. Dit lijstje zou, in het licht van de recente gebeurtenissen, aanzienlijk kunnen worden uitgebreid. Zonder overdrijving kan worden gezegd dat het streven naar een nationale communicatiepolitiek langzamerhand tot de fundamentele doelstellingen van de ontwikkelingslanden gaat behoren, in het bijzonder van die landen die bewust en actief deelnemen aan het werk van internationale organisaties.⁹⁾ Het bevorderen van een nationale communicatiepolitiek, het verlenen van financiële steun en technische expertise daarbij, is trouwens een van de voornaamste actiepunten van *UNESCO*, die voor de middellange termijn (1977-1982) werden aanvaard.¹⁰⁾ Ook de discussie over een mogelijk nog nader uit te werken 'right to communicate' moet in deze context worden gezien.¹¹⁾

Hamelink's artikel verscheen in het lentenummer van 1976. De ontwikkelingen gaan zo snel, dat in één jaar tijd veel kan gebeuren. Er is in het jaar 1976 zoveel gebeurd dat met recht van een uitzonderlijk jaar kan worden gesproken. The 'New International Information Order' die dit jaar werd uitgeroepen, zal waarschijnlijk de ontwikkelingslanden en die landen uit de ontwikkelde wereld die zich aan hun zijde scharen, de inspiratie geven voort te gaan op de ingeslagen weg.

Noten:

- 1) Deze ontwikkeling kan omstreeks 1970-1972 worden gesitueerd. Zij kwam duidelijk tot uiting tijdens de Algemene Conferentie van UNESCO van 1972. Ter gelegenheid van het debat over de 'Guiding Principles on the Use of Broadcasting Satellites', die toen werd aanvaard (55 stemmen voor, 7 tegen en 22 onthoudingen), werd door de ontwikkelingslanden gekozen voor het principe dat eerst toestemming moet worden gegeven door de regering van een land voordat satelliet-uitzendingen in dat land mogen worden verspreid. Ongeveer gelijktijdig spraken in de Verenigde Naties 102 landen zich uit voor 'any type of principles' voor deze uitzendingen, met alleen de Ver. Staten tegen en 7 onthoudingen. Het stemgedrag van de ontwikkelingslanden was voornamelijk te verklaren uit de vrees, door deze uitzendingen 'overruled' te worden.
- 2) Alle rapporten van de hieronder te noemen bijeenkomsten maken melding van deze afhankelijkheid. Research-instituten in de ontwikkelingslanden hebben hiervan in de laatste jaren een 'central issue' gemaakt.
- 3) Voor de tekst van de resolutie, zie UNESCO-document 19C/DR 19 Rev. 2. De resolutie was door 16 andere ontwikkelingslanden mede ingediend; a/s co-sponsor uit de ontwikkelde landen trad Noorwegen op.
- 4) Voor de tekst van de resolutie zie Ver. Naties document A/31/434, d.d. 15 dec. 1976, waarin de volledige (geamendeerde) tekst, zoals door de Derde Commissie aanvaard, is opgenomen (A/C.3/31/L.46/Rev.1.).
- 5) Vgl. Herbert Schiller: 'Mass Communications and the American Empire' (Boston, 1971) en 'Free Flow of Information benefits Whom?' (gepubliceerd in: *Instant Research on Peace and Violence* 2/1975).
- 6) Vgl. de in de pers verschenen reacties van enkele grote persagentschappen zoals U.P.I. Daarentegen hebben bijvoorbeeld de Europese persagentschappen zich coöperatief opgesteld tegenover de ontwikkelingslanden, blijkens de in Tunesië gehouden Euro-Arabische Conferentie van Directeuren van Persagentschappen (22-26 november 1976).
- 7) Vgl. b.v. de nummers van de *Daily Nation*, die in Nairobi uitkwamen gedurende de Algemene Conferentie van oktober/november 1976. In de *Sunday Nation* (Kenya) van 14 november 1976 is een interessant pleidooi vóór volledige persvrijheid te vinden.
- 8) Een goede weergave van het standpunt van de regering van b.v. Kenya is te vinden in de *Daily Nation* van zaterdag 6 november 1976. Onder de titel 'State control of the Press' wordt de officiële mening, zoals door de leider van de Kenyaanse delegatie naar voren gebracht, als volgt samengevat: The Government was committed to allowing the free flow of information, but the Press must be responsible. Information, he said, was essential for the all-round development of the country. No one will, or can, quarrel with these sentiments. And Kenya, like other developing nations, wants to see an improvement in the media services it offers its people *under the aegis of the state*.
That need to be state control in the generally accepted meaning of the term, though the state will *guide* the destinies of the media that it operates. What is objectionable, indeed reprehensible, is state control of the kind that exists in totalitarian countries, where people are pawns, where newspapers, radio and TV stations and the like are mere ciphers, where the state tells everyone what to do, what not to do, where to go and where not to, where it, in fact, lays down every detail of a controlled existence.
We believe newspapers editors are not ogres or newspapers their weapons. We believe the majority of Unesco's members wish to have their national media organs contribute to furthering their respective development and broaden the horizons of their people's knowledge.
Some countries will not wear this, and they were loud in their denunciations yesterday of Western criticisms of the draft resolution. They are entitled to their views, but they should not be allowed to foist their totalitarian methods on the majority of mankind.

- 9) Vgl. het rapport van de in juli 1976 gehouden 'Intergovernmental Conference on communication policies in Latin America and the Caribbean', de eerste van een serie van dergelijke conferenties die onder auspiciën van UNESCO zullen worden gehouden. Het doel daarvan is: '... furtherance of a policy which is itself an integral part of comprehensive planning for total development'.
- 10) Hierop heeft vooral betrekking Objective 9.4, Hoofdstuk IX, van het Middellange termijn-plan.
- 11) Het 'Right to communicate' is een nieuwe conceptie, die mogelijk het uit 1948 stammende 'right to freedom of opinion and expression' (artikel 19 van de *Universal Declaration of Human Rights*) zal vervangen. Een eerste discussie hierover vond plaats tijdens de Algemene UNESCO Conferentie van 1974. Hieraan zullen nog studies worden gewijd.

Enige literatuur over communicatie-problemen in de ontwikkelingslanden:

Frederick W. Frey: *Communication and development*, in: *Handbook of Communication*, Chicago, 1973.

David Berlo (ed.): *Mass communications and the development of nations*, East Lansing, 1968.

D. Lerner en W. Schramm: *Communication and change in the developing countries*, Honolulu, 1967.

Lucian W. Pye (ed.): *Communication and political development*. New Jersey, 1963.

'We do not believe that are two sides to every question.'

Nkrumah

Mijn reactie op het artikel van dr Klaver kan kort zijn.

In de eerste plaats verwijs ik voor een uitgebreide documentatie van mijn stelling over de rol van de 'multinationals' ten aanzien van de cultivering van een socio-cultureel bewustzijn dat kapitalistische produktieverhoudingen en consumptiepatronen legitimeert, naar mijn zojuist verschenen studie *The Corporate Village* (IDOC, Rome). Van deze studie verschijnt deze zomer bij Bosch & Keuning een Nederlandse bewerking, die o.m. de betekenis van het Nederlandse communicatie-industrieel complex beschrijft. Bovendien hoop ik op deze problematiek terug te komen in een artikel dat naar verwachting later dit jaar in *Massacommunicatie* zal verschijnen. In al die publicaties zal ik zeker mijn 'te eenzijdig, te absoluut' betoog handhaven.

In de tweede plaats lijkt het me belangrijk te onderstrepen, dat mijn stelling over de multinationale bewustzijnsindustrie ook voor Westerse landen geldt. Immers, in feite gaat het er om dat in de kapitalistische economie communicatie een industrieel produkt is geworden. Als zodanig volgt communicatie de regels die het complex van produktie, distributie, ruilwaarde en consumptie in de hoog-geïndustrialiseerde, kapitalistische economie beheersen. In een dergelijke economie geldt dat wat gecommuniceerd wordt, afhankelijk is van de economische machtsverhoudingen. Dat dit zelfs voor het 'unieke' Nederlandse omroepsysteem geldt, is overtuigend aangetoond door het auteurscollectief van *Marges in de Media* (Baarn, 1975). Hun analyse laat zien dat diegenen die 'vanuit de media werkzaam, trachten bij te dragen tot de verandering van de bestaande situatie' (Klaver) een uiterst marginale, weinig invloedrijke positie innemen. Er is inderdaad gelegenheid via de media 'te pleiten voor sociale veranderingen' (Klaver) en sociaal-democratische mediawerkers hebben dat ook vaak gedaan. Wel altijd binnen de parameters van de bestaande economische orde (zie o.m. Ralph Milliband), zelfs daar waar de exponenten van deze orde becritiseerd worden (zie o.m. Stuart Hall).

In de derde plaats: er is inderdaad veel gebeurd sinds het verschijnen van mijn artikel. Ondermeer dat Peru ondanks veelbelovende aanzetten het nationale communicatiebeleid weer teruggeschroefd heeft naar de maat van de hernieuwde Noord-Amerikaanse investeringen. Daartegenover is ook in een reeks bijeenkomsten van de niet-gebonden landen en UNESCO de gedachte van een nieuwe internationale informatie gepousseerd. Het zal echter duidelijk zijn, dat het met die nieuwe informatie-orde alleen maar wat kan worden, wanneer de nieuwe internationale economische orde van de grond komt. En van

dat front komen voornamelijk pessimistische geluiden (zie de Noord/Zuid dialoog).

Tenslotte: van de tegenstromen die dr Klaver noemt en die mijn eenzijdig beeld van de invloed van de multinationale bewustzijns-industrie zouden kunnen corrigeren, ben ik zeer goed op de hoogte. Al was het alleen maar omdat ik aan een van de door dr Klaver genoemde voorbeelden, het ILET in Mexico, als staflid verbonden ben. Natuurlijk vind ik tegenstromen in de Derde Wereld belangrijk en ik heb dat ook herhaaldelijk duidelijk gemaakt (zie o.m. de Volkskrant d.d. 20/11/'76). Ze moeten echter wel gezien worden als onderdeel van het conflict om de herverdeling van economische en culturele macht. Een conflict dat noch in de Derde Wereld noch in de ge-industrialiseerde wereld een erg bemoedigend verloop heeft.

PERSVRIJHEID IN DE DDR

Het begrip persvrijheid, vaak synoniem met het begrip vrijheid van meningsuiting, staat sinds eeuwen voor een van de belangrijkste punten van het democratische stelsel. Of men de persvrijheid nu een van de 'great bulwarks of liberty'¹⁾ of 'de hoeksteen van de vrije democratische samenleving'²⁾ noemt, de aldus tot uitdrukking gebrachte opvatting is dat de persvrijheid als een van de voornaamste democratische verworvenheden gezien moet worden.

Het beginsel van de persvrijheid diende tot voor enkele jaren vooral om de burgers te beschermen tegen een al te grote overheersing door de staat. De behoefte om de macht van de staat in te dammen komt in talrijke verklaringen en verdragen³⁾ tot uitdrukking. Vooral na de ervaringen uit de tweede wereldoorlog is allerwege getracht de vrijheid van meningsuiting te garanderen. De laatste jaren wordt gezezen op andere machten dan de staat, die de persvrijheid bedreigen. Enerzijds dreigt het gevaar van de concentratie en monopolievorming van massakommunikatieve bedrijven, anderzijds bestaat de dreiging van een te grote invloed van direkties en besturen op de redakties ('innerlijke persvrijheid').

Uit bovenstaande blijkt dat, vooral volgens westerse opvattingen, er slechts persvrijheid kan bestaan wanneer er sprake is van *onafhankelijkheid*. Vaak zelfs moet de staat daarvoor zorgen. Op verschillende manieren zal deze onafhankelijkheid naar voren moeten komen. Zo moet men vrij zijn:

- a. om zich op de hoogte te stellen van gebeurtenissen (en meningen),
- b. om daarover verslag uit te brengen,
- c. en tenslotte moet, wil die vrijheid niet illusoir zijn, het publiek kennis kunnen nemen van deze verslagen.⁴⁾

Nauw verweven met én voorwaarde voor het bestaan van persvrijheid is verder *pluriformiteit*, d.w.z. dat een veelheid aan identiteiten in of via de media naar voren moet komen. Naar westerse maatstaven kan deze pluriformiteit het beste gegarandeerd worden door een zekere mate van *konkurrentie* binnen en tussen de media. In meerdere westerse landen is het beleid van de regering erop gericht de konkurrentiepositie van de media, in het bijzonder van de pers, te handhaven.⁵⁾

Kort samengevat kunnen we stellen dat, naar westerse opvattingen, voor een optimale persvrijheid voldaan moet worden aan drie voorwaarden:

- *Onafhankelijkheid.*
- *Pluriformiteit.*
- *Konkurrentie.*

Bezien we de opvattingen over persvrijheid in de landen van het oostblok en met name die in de DDR, dan valt de volstreekte tegenstelling met de drie bovenstaande punten op.

— Het leidend principe in de DDR is de *partijdigheid*. Dit houdt in dat iedere uitspraak die in de massamedia gedaan wordt in overeenstemming moet zijn met de belangen van de arbeidende klasse. In de loop der jaren heeft dit principe van de partijdigheid nog een tweede betekenis gekregen, nl. de volledige afhankelijkheid van de partij.

— *Uniformiteit* in plaats van pluriformiteit. Slechts één maatschappijopvatting, de marxistisch-leninistische, kan aanspraak maken op de juiste ideeën.

— Konkurrentie tussen kranten of tussen de verschillende media is uit den boze. De media zijn uitsluitend *komplementair*.

In het hiervolgende zal getracht worden enig inzicht te verschaffen in het waarom van deze opvattingen binnen het oostblok die diametraal tegenover de heersende westerse opvattingen staan. Vanwege de toegankelijkheid van de taal zijn hoofdzakelijk de Oostduitse bronnen onderzocht.

DE LEER VAN LENIN OVER PARTIJ EN PERS

De gedachten die heden ten dagen leven met de betrekking tot pers en persvrijheid kunnen niet los gezien worden van de ideeën van de grondlegger van de nu heersende ideologie, *Lenin* (1870-1924).

De leer van Lenin, het marxisme-leninisme, vertoont grote overeenkomsten met die van Karl Marx, maar onder invloed van de omstandigheden was eerstgenoemde toch vaak gedwongen de oorspronkelijk marxistische theorieën aan de Russische situatie aan te passen. Zo was volgens het orthodoxe marxisme het industrieproletariaat de motor voor de revolutie. In Rusland echter bestond slechts een (relatief) klein proletariaat te midden van een bevolking die hoofdzakelijk uit boeren bestond, welke breed verspreid over het land woonden. Daarnaast was Lenin, in tegenstelling tot Marx, van mening dat de arbeidersklasse spontaan, uit eigen kracht, slechts tot een 'trade-unie' bewustzijn kon komen, d.w.z. 'de overtuiging van de noodzakelijkheid zich in bonden te verenigen, strijd tegen de ondernemers te voeren, van de regering het afkondigen van deze of gene door de arbeiders noodzakelijke wetten te verkrijgen, enz.'⁶⁾

Een 'revolutionair' bewustzijn zou volgens Lenin alleen kunnen ontstaan op basis van een revolutionaire theorie en zou de arbeiders slechts bijgebracht kunnen worden door 'het onvermoeibaar en betrouwbaar propageren van de enige konsekwente, de enige werkelijk proletarische wereldbeschouwing, het marxisme'.⁷⁾

Politiek bewustzijn moest de arbeiders van buitenaf worden bijgebracht en wel door een bewuste organisatie van beroepsrevolutionairen, de marxistische-leninistische partij.

In dit bewustmaken van het marxisme zijn twee tegenstrijdige tendensen te ontdekken. Enerzijds moest de gebrachte theorie *vastomlijnd* en *éénduidig* zijn. Anderzijds mocht zij, wilde zij ingezet worden in de revolutionaire praktijk, *niet statisch* zijn en moest zij in de toepassing 'geïnterpreteerd en creatief veranderd kunnen worden'.⁸⁾ Deze tegenstrijdigheid in de verhouding van Lenin tegenover het marxisme kon alleen opgelost worden door een interpretatie-monopolie. De eisen van een zuiver houden van de theorie én van een dynamische toepassing ervan konden alleen vervuld worden als de formule '*wat Lenin zegt is juist*' doorgezet werd.

Vervangen we de naam van Lenin door 'de partij', dan vinden we in de formule '*wat de partij zegt is juist*' de belangrijkste karakteristiek van het leninisme.

Hier komt nog bij dat na de revolutie van 1917 het, relatief toch al kleine, proletariaat met de helft afgenomen was (in interventie en burgeroorlog gevallen, in hogere functies gekomen of verpauperd). Hierdoor kon de partij geen vertegenwoordigster (meer) zijn van haar klasse (het proletariaat), laat staan van de massa (de gehele bevolking). Zodoende nam de partij de plaats in van het proletariaat en werd de verwachte 'diktatuur van het proletariaat' een '*diktatuur van de partij*'.

Aan de hand van het bovenstaande kan duidelijk gesteld worden dat het belangrijkste beginsel in het leninisme, de partijdigheid, naast de oorspronkelijke (partij kiezen voor de arbeidersklasse) een nieuwe betekenis kreeg, nl. 'onvoorwaardelijk kiezen voor de lijn van de partij'.

Bij het hieronder besproken begrip persvrijheid dient met deze dubbele betekenis terdege rekening gehouden te worden.

VRIJHEID EN PERSVRIJHEID

MARX EN ENGELS OVER VRIJHEID EN PERSVRIJHEID

Het materialisme, waarvan Marx en Engels de belangrijkste exponenten zijn, gaat uit van het primaat van de materie. Het ziet het bewustzijn als een produkt van die materie, d.w.z. van processen die onafhankelijk van het bewustzijn bestaan. Een van de belangrijkste vragen die betreffende deze verhouding van materie en bewustzijn naar voren komen is de vraag naar de verhouding tussen vrijheid en noodzakelijkheid.

Voor een liberaal vrijheidsbegrip, zoals, volgens Willms, het beste in Kants kategorische imperatief wordt uitgedrukt⁹⁾, is binnen het materialisme geen plaats. Deze imperatief luidt: 'Handle nach der Maxime, die sich selbst zugleich zum allgemeinen Gesetze machen kann'.¹⁰⁾ Dit houdt in dat het subjekt slechts door zichzelf gebonden kan worden. Dit echter is in strijd met de materialistische opvatting

dan men bepaald wordt door processen die onafhankelijk zijn van het subjezt.

Een oplossing, waarbij vrijheid en noodzakelijkheid niet diametraal tegenover elkaar staan, vond Marx bij Hegel. Voor deze laatste is vrijheid het inzicht in de noodzakelijkheid. 'Blind is de noodzakelijkheid slechts in zoverre zij niet begrepen wordt. Maar als men begrijpt wat noodzakelijkheid is, dan voelt men zich vrij, precies dit juiste en noodzakelijke te doen.'¹¹⁾

Volgens Marx en Engels wordt de mens en zijn geschiedenis in eerste instantie bepaald door de materiële, vooral economische processen. 'Niet in de gedroomde onafhankelijkheid van de natuurwetten ligt de vrijheid, maar in de kennis van deze wetten en in de daarmee gegeven mogelijkheid zo planmatig voor bepaalde doeleinden te laten werken.'¹²⁾

Het is opvallend dat Marx en Engels t.a.v. de vrijheid van de pers (en meningsuiting) *niet* bovenstaand vrijheidsbegrip toepassen, maar veeleer een liberaal standpunt innemen. Niet alleen in de jaren dat zij als redakteuren van de *Rheinische Zeitung* (1842/1843) en later van de *Neue Rheinische Zeitung* (1848/1849) zich heftig tegen overheidsingrijpen moesten verzetten, een strijd die uitliep op hun verbanning uit Duitsland, maar ook in latere jaren waren zij van mening dat de pers volstrekt onafhankelijk moest zijn van de staat en niet beperkt door welke vorm van censuur dan ook. De enige vorm van 'censuur' die zij erkenden en die tot het wezen van de persvrijheid zelf behoort, was de kritiek. Wordt de kritiek een monopolie van de regering dan ontstaat censuur. '... verliest de kritiek niet haar rationele karakter als ze niet openlijk maar geheim, als ze niet theoretisch maar praktisch, als ze niet boven de partijen maar zelf als partij, als ze niet met het scherpe mes van het verstand ageert maar met de botte schaar van de willekeur, als ze kritiek alleen wil uitoefenen en niet verdragen...?'¹³⁾ Zelfs de partijpers zou niet afhankelijk moeten zijn van de partijdag. Zij moet, zij het binnen programma en taktiek, tegen stappen van de partij oppositie kunnen voeren en kritiek kunnen uitoefenen. Om dat te kunnen doen moet zij ook financieel onafhankelijk van de partij zijn.¹⁴⁾

Het feit dat wij Marx' en Engels' standpunt t.a.v. de pers liberaal moeten noemen is voor een deel terug te voeren op het feit, dat hetgeen wij weten over hun ideeën over pers en persvrijheid, hoofdzakelijk stamt uit de tijd van vóór het *Kommunistisch Manifest* (1848), uit de periode dat zij zich ontwikkelden tot materialisten. Het staat echter wèl vast dat beiden overtuigd bleven van een vrije kritische pers, ook in een socialistische toekomstmaatschappij. Zij konden zich niet voorstellen dat de overgang van het kapitalisme naar het socialisme gepaard zou gaan met een afbreken van die vrijheden, die eens door de liberale, revolutionaire beweging van de feodale en bureaucratische overheersing waren afgedwongen.¹⁵⁾

Over het vrijheidsbegrip bij Lenin kunnen we kort zijn. Dit komt volledig overeen met de opvatting die Engels huldigt. In *Materialisme en Empiriekriticisme* citeert Lenin uitvoerig uit de *Anti-Dühring* van Engels en verdedigt hij het daar naar voren gebrachte vrijheidsbegrip tegen een aantal kritische stromingen.¹⁶⁾

Aangaande de persvrijheid verschillen de opvattingen van Marx en Engels enerzijds en die van Lenin anderzijds echter in ruime mate. Hoewel Lenin nergens expliciet een definitie geeft van persvrijheid in een socialistische maatschappij geeft hij in zijn kritiek op de persvrijheid in de kapitalistische landen wel aan wat de persvrijheid ná de overgang van het kapitalisme naar het socialisme in zal houden. De persvrijheid in de, wat hij schertsend noemt, 'zuivere democratie' is voor Lenin bedrog 'zolang de beste drukkerijen en de grote papiervoorraden zich in handen van de kapitalisten bevinden en zolang de macht van het kapitaal over de pers blijft bestaan . . . Om werkelijke gelijkheid en werkelijke democratie voor de werkenden, voor de arbeiders en de boeren te veroveren moet men eerst het kapitaal de mogelijkheid ontnemen schrijvers te huren, uitgeverijen op te kopen en kranten om te kopen . . .

De kapitalisten noemen steeds als 'vrijheid', de vrijheid voor de rijken om winst te maken, en de vrijheid voor de arbeiders om van honger te sterven. De kapitalisten noemen als persvrijheid de vrijheid voor de rijken om de pers om te kopen, de vrijheid om de rijkdom voor de fabriekage en vervalsing van de zogenaamde openbare mening te gebruiken . . . Werkelijke vrijheid en gelijkheid zal die orde brengen, die de kommunisten zullen stichten en waarin geen mogelijkheid gegeven zal worden zich op andermans kosten te verrijken, geen objectieve mogelijkheid om direkt of indirekt de pers aan de macht van het geld te onderwerpen, waarin niets in de weg zal staan dat ieder werker (of een willekeurig grote groep werkers) het gelijke recht op benutting van de aan de gemeenschap behorende drukkerijen en papiervoorraden bezit en verwerkelijkt.'¹⁷⁾

De persvrijheid in het Rusland van na de revolutie zou bestaan uit het feit dat de pers 'van het juk van het kapitaal bevrijd wordt, dat de papierfabrieken en drukkerijen in het bezit van de staat overgaan en dat iedere groep burgers, die getalsmatig een bepaalde sterkte (bijv. 10.000) bereiken, gelijk recht op het gebruik van een overeenkomstig aandeel van de papiervoorraden en een overeenkomstige hoeveelheid typografische arbeid wordt toegekend'.¹⁸⁾

De mogelijkheden die burgers of groepen burgers op deze manier gegeven worden om hun mening te verspreiden worden echter helemaal bepaald door het principe van de partijdigheid.

Reeds in 1905 maakte Lenin de vrijheid van meningsuiting ondergeschikt aan de vrijheid van partijvorming: 'Iedereen heeft de vrijheid te schrijven en te zeggen wat hem behaagt, maar ieder vrij verbond

(daaronder de partij) heeft de vrijheid die leden weg te jagen, die het schild van de partij gebruiken om partijvijandige opvattingen te prediken'.¹⁹⁾

Nadat in de jaren vlak na de revolutie partij- en fractievorming was verboden bleef er van de persvrijheid niet meer over dan het 'vrij' verkondigen van die meningen die in overeenstemming waren met de partijopvattingen.

PERSVRIJHEID IN DE D.D.R.

De Grondwet.

Volgens de grondwet (Verfassung) van 7 oktober 1974 bestaat er in de D.D.R. vrijheid van meningsuiting en persvrijheid. Deze vrijheden zijn omschreven in artikel 27:

1. Iedere burger van de Duitse Demokratische Republiek heeft het recht, *overeenkomstig de beginselen van deze grondwet* zijn mening vrij en openlijk te uiten. Dit recht wordt door geen dienst- of arbeidsverhouding beperkt. Niemand mag benadeeld worden, als hij van dit recht gebruik maakt.
2. De vrijheid van de pers, van de radio en van de televisie zijn gewaarborgd.

Bovengenoemde beginselen van de grondwet worden het duidelijkst verwoord in art. 1: 'De Duitse Demokratische Republiek is een socialistische staat van arbeiders en boeren. Zij is de politieke organisatie van de werkenden in stad en land onder leiding van de arbeidersklasse en haar marxistisch-leninistische partij'. Het gebruik van het recht op vrijheid van meningsuiting mag deze beginselen dus niet aantasten.

Evenmin als de Nederlandse grondwet (art. 7 '... behoudens ieders verantwoordelijkheid') staat de Oostduitse Verfassung een ongelimiteerde persvrijheid toe. In art. 6, lid 5 worden de beperkingen zelfs reeds aangegeven: 'Militaristische en revanchistische propaganda in iedere vorm, het ophitsen tot oorlog en het verkondigen van geloofs-, rassen- en volkerenhaat worden als misdrijf gestraft'.

PERSVRIJHEID IN DE 'SOZIALISTISCHE JOURNALISTIKWISSENSCHAFT'

In de huidige *Journalistikwissenschaft* probeert men een synthese te vinden tussen het marxistisch-leninistische vrijheidsbegrip en het begrip persvrijheid.

Onder *vrijheid* verstaat men, evenals Engels en Lenin, het inzicht in de noodzakelijkheid: 'Vrijheid is de op wetenschappelijke kennis van de wetmatigheden van de natuur en de maatschappij berustende heerschappij van de mensen over de natuur en de maatschappelijke verhoudingen'.²⁰⁾

Persvrijheid houdt volgens de huidige opvattingen in dat men de

mensen bewust maakt van deze wetmatigheden en hen daardoor steeds beter in staat stelt vorm aan hun bestaan te geven.

Voor dit bewustmaken is, zoals wij in het voorafgaande gezien hebben, partijdigheid een eerste vereiste. De pers kan niet vrij zijn door 'een veelzijdige, het onjuiste bevattende, pers te zijn, maar alleen door een pers te zijn die de waarheid zegt en het noodzakelijke helpt zich te voltrekken'.²²⁾

Het meest uitvoerig komen de tegenwoordig heersende opvattingen over persvrijheid naar voren in de '*Thesen zur Sozialistische Pressefreiheit*' van Edmund Schulz:

1. De socialistische persvrijheid bestaat door het mededelen van maatschappelijk belangrijke informatie en doordat een overtuigende argumentatie de arbeidende klasse in staat stelt bewust haar macht over de eigen maatschappelijke voorwaarden uit te oefenen.
2. De persvrijheid is evenals alle andere maatschappelijke categorieën gebonden aan de sociale structuur. De voorstellingen over de persvrijheid zijn daarom altijd klassenbepaald. Daarom kan er ook geen algemene inhoud aan het begrip gegeven worden. De betekenis van het begrip openbaart zich door de bestaande klassen-, machts- en eigendomsverhoudingen. Uitgangspunt voor de socialistische persvrijheid kunnen alleen maar de socialistische maatschappij, haar eisen en haar voorwaarden zijn.
3. De eerste vrijheid van de pers bestaat daarin geen bedrijf (Gewerbe) te zijn, niet alleen vrij van politiek, maar ook van kapitaal en carrière, zelfs nog meer van burgerlijk-anarchistisch individualisme. Daarom moeten de journalistieke instituties eigendom van de partij van de arbeidersklasse zijn. Zij moet informatie verstrekken die het de arbeiders mogelijk maakt vrij te handelen.
4. Fundamentele voorwaarde is de uitoefening van de macht door de arbeidersklasse. Het verzekeren van de socialistische persvrijheid sluit noodzakelijkerwijze ook de onderdrukking van de vrijheid tot verbreiding van antisocialistische informatie en argumentatie in.
5. De socialistische persvrijheid is geen statische toestand, maar ontwikkelt zich en moet door de democratische partijen en massa-organisaties bewust bevorderd worden.
6. Het verwezenlijken van de socialistische persvrijheid verlangt van de journalist dat hij met kennis van zaken oordeelt. Daarom moet hij een grondige kennis hebben van het marxisme-leninisme, van de strategie en taktiek van de S.E.D. (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands) en van de wetenschappelijke beheersing van de massamedia.
Voorwaarden hiervoor zijn: partijdigheid, massaverbondenheid, wetenschappelijkheid en waarheid.

7. De socialistische persvrijheid bestaat voor de individuele burger in de mogelijkheid informatie te verkrijgen die hij nodig heeft voor het verwerkelijken van zijn persoonlijke vrijheid (d.i. de mogelijkheid met kennis van zaken beslissingen te nemen) en niet in de mogelijkheid te kiezen tussen een socialistische of een imperialistische informatiebron.²²⁾

KONKLUSIE

Het mag vanuit westers gezichtspunt paradoxaal klinken maar volgens de opvattingen in het Oostblok en m.n. in de D.D.R. wordt een optimale persvrijheid verkregen door een zo streng mogelijke selectie van het materiaal dat gepubliceerd kan worden. Kriterium bij het selekteren is hierbij 'het belang van de arbeidersklasse', richting bij het selekteren geeft de 'partijlijn'.

Uit bovenstaande, maar ook uit de dagelijkse politieke praktijk valt echter te konkluderen dat bij het samenvallen van 'belang van de arbeidersklasse' en 'partijlijn' op zijn minst enkele vraagtekens gezet mogen worden.

Noten:

- 1) Aldus de Amerikaanse *Bill of Rights* (1776).
- 2) *Nota over het massamedia-beleid*, Den Haag 1975, p. 11.
- 3) Vgl. bv. A. van der Meiden en H. van Ommen: *Ik herinner mij niet u iets gevraagd te hebben*; Den Haag 1975.
- 4) J. G. Stappers: *Publicistiek en communicatiemodellen*, Nijmegen 1966, p. 157-158.
- 5) Een uitdrukking hiervan geeft de Media-nota wanneer zij stelt: 'Een beleid dat gericht is op pluriformiteit van de pers dient juist de concurrentie tussen persorganen als journalistieke produkten te bevorderen' (p. 14). Ook bijv. in Zweden is het beleid van de regering er daarom op gericht kranten met een zwakke concurrentiekracht en geringe kredietwaardigheid te steunen.
- 6) Lenin: *Wat te doen?* (Was tun?), ned. vertaling bij Pegasus, Amsterdam 1972, p. 21-22.
- 7) Lenin: *Unsere Aufgaben und der Sowjet der Arbeiterdeputierten*, in: *Lenin Ausgewählte Werke* bnd II, Berlin, p. 162.
- 8) Willms, B.: *Die politischen Ideen von Hobbes bis Ho Tschih Minh*, Stuttgart 1972, p. 161-162.
- 9) Idem, p. 95.
- 10) Kant, I.: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, Stuttgart 1974, p. 90.
- 11) Hegel, G. W.: Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundriss, in: *Werke* Band VI, Berlin, p. 294.
- 12) Engels, F.: *Anti-Dühring*, in *MEW* bnd 20, p. 106.
- 13) Marx, K.: in *MEW* bnd. 1, p. 55.
- 14) Engels, F.: in *MEW*, bnd. 38, p. 517.
- 15) Fetscher, I.: in voorwoord bij Karl Marx, Friedrich Engels: *Pressefreiheit und Zensur*, Frankfurt am Main 1969, p. 15.
- 16) Lenin: *Materialisme en Empiriocriticisme*, Moskou, p. 211-218.
- 17) Lenin: in *Lenin: Ausgewählte Werke*, bnd IV, o.c., p. 732.
- 18) Lenin: *Werke* bnd. 26, Berlijn, p. 277.
- 19) Lenin: *Über Parteiorganisation und Parteiliteratur*, *LAW* bnd. II, p. 185-186.
- 20) *Freiheit und Gesellschaft* (Authorenkollektiv), Berlin 1973, p. 89.
- 21) Budzislowski, H.: *Zur Entwicklung des Begriffs Pressefreiheit*, in: *Grundlagen des Journalismus*, Leipzig 1973, p. 51.
- 22) Schulz, E.: *Thesen zur sozialistischen Pressefreiheit*, in: *Grundlagen des Journalismus*, Leipzig 1973.

ONDERZOEKSVERSLAG

SESAMSTRAAT

In deze bijdrage wordt verslag gedaan van het onderzoek dat werd ingesteld naar inhoud en ontvangst van een experimentele serie van 20 afleveringen **Sesamstraat**. De serie, onder regie van Ton Hasebos, werd uitgezonden op de zondagmiddagen in de periode januari-mei 1976. De BRT zond de serie uit van 17.15 uur tot 17.40 uur, de NOS van 16.05 tot 16.30 uur.

Het onderzoek kwam tot stand op verzoek van de afdelingen jeugdprogramma's van **NOS** en **BRT**. Deze uitnodigingen werden behalve aan de beide diensten voor kijk- en luisteronderzoek tevens gericht aan de beide samenstellers van deze bijdrage, die als coördinatoren van het onderzoek optraden. Met het onderzoek werd beoogd informatie te verkrijgen welke zou kunnen bijdragen tot een zeer gefundeerde advisering aan **BRT** en **NOS** met betrekking tot eventuele voortzetting van de serie Sesamstraat in 1977.

Het onderzoek werd zodanig gepland dat begin mei de belangrijkste resultaten gepresenteerd konden worden op een conferentie te Brussel. Mede hierdoor moest een groot deel van het onderzoek beperkt worden tot de eerste tien uitzendingen van de serie.

KIJKGEDRAG EN ALGEMENE WAARDERING

Het aantal kinderen van 3 t/m 6 jaar dat gekeken heeft

Uit de cijfers van de beide diensten voor kijk- en luisteronderzoek blijkt hoeveel kinderen uit de leeftijdsgroep 3-6 jaar naar de serie gekeken hebben. De gegevens zo-

als uit de twee onderzoeken verkregen staan afgebeeld in figuur 1 (zie pag. 22).

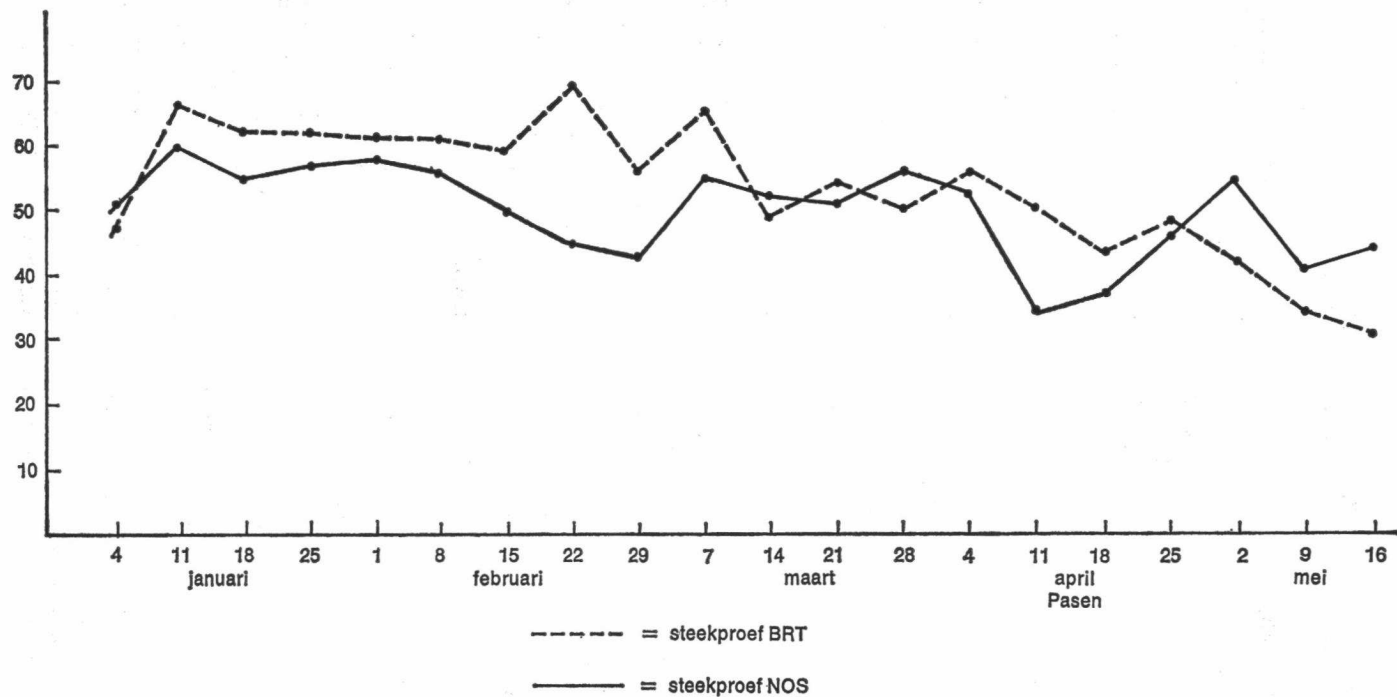
Uitgaande van de beide steekproeven mag geconcludeerd worden dat in beide landen gemiddeld 50 à 60% van de 3-6-jarige kinderen naar de serie gekeken heeft. De kijkdichtheidscijfers voor België zijn over het algemeen wat hoger dan voor Nederland. Dit verschil wordt voorlopig toegeschreven aan het iets gunstiger tijdstip van uitzending.

Bij het verloop van de kijkdichtheidscijfers moet men rekening houden met het geleidelijk stijgen van de buitentemperatuur op de zondagmiddagen in april en mei. Er waren in het voorjaar 1976 veel zondagen met zeer fraai weer. Dat de kijkdichtheid daardoor niet in die mate is afgenomen als gevreesd werd, wijst op een zekere gehechtheid aan het programma. Het uiteindelijk gemiddelde over de totale serie komt voor Nederland neer op een totaal aantal van bijna 500.000 kinderen tussen 3 en 6 jaar dat naar de uitzendingen gekeken heeft.

In beide landen was de kijkdichtheid bij de 3- t/m 6-jarigen groter dan bij oudere kinderen. In Nederland keken in alle leeftijdsgroepen meer meisjes dan jongens naar de serie. In de doelgroep 3-6-jarigen was het verschil 10%.

In het Belgische onderzoek werd vergeleken met het kinderprogramma **Klein Klein Kleutertje**, dat in de vooravond van maandag deel uitmaakt van een duidelijk op kinderen gericht programmapakket. Bij dezelfde leeftijdsgroep werd voor dit programma een kijkdichtheid van boven de 70% gemeten.

Figuur 1: Kijkdichtheid in de categorie 3- t/m 6-jarigen

In het Nederlandse onderzoek werd nagegaan of er een samenhang was tussen kijkdichtheid (van de kinderen) en het opleidingsniveau van de moeders. De steekproefuitkomsten wijzen op een iets hogere kijkdichtheid bij kinderen van moeders met geringe schoolopleiding.

De waardering voor het programma in zijn geheel

De **Dienst Kijk- en Luisteronderzoek** van de **NOS** verzamelde ook de bekende waarderingscijfers. Aan de moeders uit de steekproef werd gevraagd een 'rapportcijfer' (van 1 tot 10) te geven overeenkomstig de waardering voor Sesamstraat zoals zij die bij hun kinderen waarnemen. Voor de doelgroep van 3- t/m 6-jarigen lag het gemiddelde waarderingscijfer op 7,3. Ook voor de groep 6-8-jarigen lag het cijfer rond de 7. Voor de groep 9-11-jarigen lag het — begrijpelijkerwijs — lager, nl. iets boven de 6. Uit de steekproefresultaten lijkt voorts een licht verband met het opleidingsniveau van de moeder naar voren te komen: moeders met méér opleiding gaven een gemiddeld iets hoger waarderingscijfer.

Meningen van ouders over het kijkgedrag van hun 3-6-jarige kinderen

De meeste vraaggesprekken hieromtrent werden gehouden in de eerste helft van maart. De mening van de ouders t.a.v. Sesamstraat kan dus slechts gebaseerd zijn op de eerste 8 à 10 uitzendingen van de serie.

Aan 112 Belgische ouders werd gevraagd op te noemen naar welke 3 uitzendingen hun kind (van 3-6 jaar) graag keek. Aan 171 Nederlandse ouders werd gevraagd de 3 televisieprogramma's op te noemen welke hun kind het liefst zag.

Voor **België** zijn er de volgende resultaten:

(uitzending 8)

Vraag: 'Kunt u opnoemen naar welke drie uitzendingen uw zoon/ dochter tussen 3 en 6 graag kijkt':

1. Tita-tovenaar (NL): 61%
2. Klein klein kleutertje (B): 37%
3. Wickie de Viking (D): 36%
4. Sesamstraat (NL-B): 35%
5. Suske en Wiske (NL); Paulus de boskabouter (NL): 26%

(NB: er werden 34 programma's vernoemd)

(uitzending 9)

Vraag: 'Welke van de volgende 15 kinderprogramma's acht u het meest geschikt voor de kleuters van 3 tot 6 jaar':

1. Klein klein kleutertje (B): 59%
2. Sesamstraat (NL-B): 48%
3. Paulus de boskabouter (NL): 35%
4. Tita-tovenaar (NL): 25%

(uitzending 10)

Vraag: 'Zijn er bij deze 15 ook programma's waarvan u liever heeft dat uw kleuters niet kijken': ja 34%

1. Wickie de Viking (D): 13%
2. De Flintstones (USA): 7%

Voor **Nederland** zijn er de volgende resultaten:

(uitzending 13)

Vraag: 'Kunt u drie televisieprogramma's opnoemen welke uw kind het liefst ziet':

1. De film van Ome Willem (NL): 52%
2. Sesamstraat (NL-B): 47%
3. Paulus de Boskabouter (NL): 31%
4. Peppi en Kokki (NL): 30%

(uitzending 15)

Vraag: 'Kunt u ook zeggen welke programma's u het meest geschikt vindt voor uw kind':

1. De film van Ome Willem (NL): 60%
2. Sesamstraat (NL-B): 58%
3. De rode autobus (NL): 47%

(uitzending 16)

Vraag: 'Kunt u ook zeggen welke drie programma's u het meest geschikt vindt voor uw kind':

1. Suske en Wiske (NL): 40%
2. De Flintstones (USA): 36%
3. E.O.-Kinderkrant (NL): 32%
4. Wickie de Viking (D): 32%

Het is natuurlijk mogelijk dat de resultaten enigszins beïnvloed zijn door het feit dat de geïnterviewden wisten dat de interviews gehouden werden naar aanleiding van het programma Sesamstraat.

Ook moet men bij de interpretatie van de gegevens uit de beide onderzoeken rekening houden met de niet-representatieve samenstelling van de steekproeven: in beide groepen waren de hogere beroeps- en opleidingsklassen enigszins oververtegenwoordigd. Maar bij een uitsplitsing van de resultaten van het Nederlandse onderzoek bleek geen verband tussen beroeps- en opleidingsklasse enerzijds en de antwoorden op bovengenoemde vragen anderzijds.

Observatie-gegevens

In Nederland werden in 50 gezinnen kinderen van 4 tot 6 jaar thuis geobserveerd tijdens 10 van de 20 uitzendingen.

Bij een analyse van de gegevens over de eerste 5 geobserveerde uitzendingen (de nummers 2, 4, 6, 8 en 10) bleek dat 97% van de kinderen tenminste $\frac{3}{4}$ van de tijd van uitzending van het programma in de kamer bleef waar het tv-toestel stond en dat 96% tenminste $\frac{3}{4}$ van de tijd naar het scherm keek. Hierbij bleken binnen de groep 4-6-jarigen geen verschillen naar leef-

tijd. Dit laatste bleek wel bij het te Gent uitgevoerde aandachtsonderzoek. De 4-jarigen vertoonden globaal genomen gedurende de helft van de uitzending minder belangstelling.

Samenvattend

De resultaten van het onderzoek naar de globale kijkdichtheid en waardering samenvattend kunnen wij stellen dat deze eerste serie van 20 programma's door kleuters en ouders goed ontvangen is. De kijkdichtheid en de waardering was weliswaar niet zo hoog als voor sommige andere programma's, maar daarbij zijn die andere programma's in het voordeel omdat zij al veel langer bekend zijn en ook op betere tijden worden uitgezonden.

HET PROGRAMMA IN RELATIE TOT DE DOELGROEP

Geschiktheid voor kleuters

Sesamstraat werd aangekondigd als een programma voor kinderen in de leeftijd van 3 tot 6 jaar. In diverse onderzoeken werden reacties genoteerd aangaande de geschiktheid van het programma voor deze categorie.

Resultaten:

(Laboratorium-observatie België (uitz. 5))

zeer goed voor 5 jaar, wat moeilijk voor 4 jaar

(Interview kleuterleidsters België (uitz. 7))

vooral 5-6 jaar, ondergrens 3-4 jaar, bovengrens 7-8 jaar

(Interview ouders België (uitz. 20))

4-5-jarigen reageren veruit het meest actief

(Interview kleuterleidsters Nederland (uitz. 14, 22))

qua moeilijkheidsgraad: ondergrens 3 jaar (21%) of 4 jaar (45%); bovengrens 6 jaar (34%) of 7 jaar (41%)

(Interview ouders in Nederland (uitz. 6/8))

vooral voor 4-5-6 jaar

(Interview ouders in Nederland (uitz. 7/9))

voor 3 jaar te moeilijk: 55%

Verwachtingen in pedagogisch opzicht

Dit aspect moet eerst beoordeeld worden in het licht van de algemene karakteristieken die de (volwassen) kijkers aan het programma toekennen.

Hoe werd Sesamstraat waargenomen?:

resultaat: Sesamstraat biedt...

(interview Belgische kleuterleidsters (uitz. 7))

een voor de kleuter bruikbaar beeld van zichzelf en van de hem omringende wereld: 50% ja (interview Nederlandse kleuterleidsters (uitz. 13/18))

een voor de kleuter bruikbaar beeld van zichzelf (52%) en van de hem omringende wereld (65%)

(interview Belgische ouders (uitz. 12/2))

een leerrijk programma dat de kleuters voorbereidt op de basisschool (85%); een plezierig programma (81%); een programma dat iets leert over het leven van alledag met zijn triestige en gelukkige momenten (66%).

Er werd ook nagegaan of de kijkers bepaalde **pedagogische doelstellingen** meenden te kunnen vaststellen in het programma en of zij hiermee akkoord gingen. De vraag werd expliciet gesteld aan de kleuterleidsters: 'Op welk aspect ligt in Sesamstraat volgens u het grootste accent, op welk dan etc.?'
Sesamstraat is...

(kleuterleidsters België (uitz. 7))

1. cognitief, 2. sociaal, 3. emotioneel, 4. musisch

(kleuterleidsters Nederland (uitz. 11/17))

1. cognitief, 2. sociaal, 3. musisch, 4. emotioneel

Sesamstraat wordt duidelijk als op de eerste plaats cognitief bedoeld gezien.

Is dit ook niet het eerste doel van het kleuteronderwijs?:

resultaat: pedagogisch doel van kleuteronderwijs is...

(kleuterleidsters België (uitz. 8))

1. emotioneel, 2. sociaal, 3. cognitief, 4. musisch

(kleuterleidsters Nederland (uitz. 11))

1. sociaal, 2. musisch, 3. emotioneel, 4. cognitief

Zou dit niet betekenen dat Sesamstraat als een uitdrukkelijk pedagogisch bedoeld programma wordt waargenomen, parallel aan het kleuteronderwijs maar met een rangorde van doelstellingen die niet overeenstemt, en wel het minst door zijn nadruk op het cognitieve? In elk geval wordt er ook duidelijk negatief gereageerd tegen deze orde van doelstellingen:

resultaat

• Belgische kleuterleidsters (uitz. 11)

— moet verdwijnen: de cognitieve onderdelen (15%)

— moet zeker blijven: de sociale aspecten (29%)

• Nederlandse kleuterleidsters (uitz. 20/34)

— moet verdwijnen: het cognitieve accent (18%)

• Nederlandse kleuterleidsters (uitz. 20/36)

— ontbreekt nog: emotioneel/sociaal accent (7%); accent op expressiemogelijkheden voor het kind thuis (14%)

Hieruit mogen blijken dat de kijkers basisdoelstellingen van een programma waarnemen en hierop ook reageren, ook al worden deze basisdoelstellingen niet als dusdanig geformuleerd of zelfs gesteld door de programmamakers: door ana-

lyse van het feitelijke programma kan wetenschappelijk onderzoek de feitelijk aanwezige doelstellingen omschrijven, de eigenlijke doelstellingen daardoor herformuleren, verbreden of verbeteren.

Ondertussen is wel duidelijk dat nadruk gelegd wordt op de sociale en emotionele componenten van Sesamstraat vooral door de kleuterleidsters.

Kleuterprogramma's in het algemeen

Welke algemene eisen stelt men aan een kleuterprogramma?

Deze vraag werd als dusdanig gesteld aan de Nederlandse kleuterleidsters (10/20) onder de vorm van als meer of minder belangrijk aanduiden van een reeks stellingen:

	belangrijk	onbelangrijk
	(verkorte resultaten)	
Een goed tv-programma moet:		
— leerzaam zijn in die zin dat het de kleuter juist leert wat hij op school nooit zal leren	27%	21%
— de fantasie en het spelvermogen van de kleuter stimuleren	89%	0%
— de kleuter iets leren kennen over levensproblemen als de dood, angst, geboorte	17%	45%
— leerzaam zijn in die zin dat het de kleuter een beetje voorbereidt op de lagere school	45%	13%
— dienen om de kleuter een tijdje bezig te houden	7%	65%
— louter ontspannend zijn en niet iets waar de kleuter van leert	21%	31%

Deze eisen leert men ook onrechtstreeks kennen uit beoordelingen over kleuterprogramma's: aan de Belgische ouders werd gevraagd te motiveren waarom zij bepaalde programma's uit het actuele aanbod de meest geschikte vinden (uitz. 10):

reden van geschiktheid	% ouders
— aangepast aan de leeftijd, gericht op zijn/haar amusement zonder meer	62
— de educatieve bedoelingen van het programma: het is leerrijk, staat in voor woordenschatverrijking van de kleuters enz.	43
— de esthetische kwaliteiten van het programma o.a. de personages zijn geslaagd, de	

presentatie is geschikt voor kleuters	16
— goede combinatie van fantasie en realiteit	13
— spoort de kinderen aan tot activiteit	12
— zonder geweld	7
— de sociale opvoeding: de kleuters leren er samenwerken, leren en anderen helpen enz.	7

SESAMSTRAAT, DE KLEUTERSCHOOL EN HET GEZIN

In Nederland is er de laatste jaren een duidelijke toename te zien van speciaal op de kleuters gerichte televisieprogramma's. Enerzijds zijn er de omroepverenigingen en de **NOS** die speciale

kleuterprogramma's maken voor de woensdag-, de zaterdag- en de zondagmiddagen. Anderzijds is er de **Nederlandse Onderwijs Televisie** (NOT) die een goede start maakte met de series 'Spelraam' en 'Dieren om je heen'.

In België heeft de Schooltelevisie geen uitzendingen voor de kleuterschool en men is voorlopig ook niet zinnens dergelijke uitzendingen te gaan verzorgen. De gewone uitzendingen van **BRT** zorgen voor eigen kleuterprogramma's met wekelijkse uitzending en men wenst indien mogelijk de zendtijd uit te breiden.

Voor zover de onderzoeken daarop gericht zijn blijkt er bij de ouders en kleuterleidsters een positieve instelling en verwachting te bestaan t.a.v. speciaal op kleuters gerichte programma's. Ook de kleuters zelf reageren positief tot zeer positief.

Uit de vraaggesprekken met kleuterleidsters kwam naar voren dat ongeveer de helft van de ondervraagde Belgische en Nederlandse leidsters behoefte zei te hebben aan een of andere vorm van begeleiding bij het programma. In het Belgische onderzoek antwoordde van de groep leidsters met 6-15 jaren onderwijservaring zelfs 90% bevestigend op deze vraag. In het Nederlandse onderzoek antwoordde de helft van de ondervraagden bevestigend op de vraag of het programma Sesamstraat hen op ideeën bracht.

Een en ander past in het streven naar meer communicatie en interactie tussen thuis en school.

Waar school en gezin moeite doen tot meer contact, uitwisseling en samenwerking omdat dit in het belang wordt geacht van de kinderen, van het onderwijs, en uiteindelijk van de maatschappij, daar moet de educatieve televisie niet een nieuwe **geheel op eigen houtje** opererende, pedagogische instantie gaan wor-

den. Dat zij een belangrijke pedagogische functie vervullen kan, en in feite ook reeds vervult, daarvan zijn wij overtuigd. Maar uit haar verantwoordelijkheid in deze volgt tevens dat zij zich actief richt op aansluiting bij en samenwerking met de andere volwassenen die zich inzetten voor een goede ontwikkeling van de kinderen waarvoor zij verantwoordelijkheid dragen.

Dat enige vorm van voorlichting en begeleiding naar de kant van de kleuterleidsters geen overbodige luxe zou zijn blijkt ook uit dat deel van het Belgische onderzoek waarbij leidsters gevraagd werd om van een aantal geselecteerde Sesamstraat-items de achterliggende bedoeling aan te geven. Bij sommige van deze items bleken die door de leidsters gedachte doelstellingen sterk af te wijken van de door de makers gedachte doelstellingen. Ook tastte men omtrent de bedoelingen van een aantal items geheel in het duister. Dit schept natuurlijk onzekerheid en onnodige ergernis. Wanneer men het gewenst acht dat op school wordt ingehaakt op wat de kinderen thuis op de televisie gezien hebben zal men er toch eerst voor moeten zorgen dat de school de doelstellingen van de educatieve programma's leert kennen.

In deze zin willen wij er op aandringen dat de omroep die de verantwoordelijkheid op zich neemt van een frequente uitzending van Sesamstraat meewerkt aan een goede voorlichting die gericht is op kleuterleidsters.

Uit de vraaggesprekken met de ouders komt naar voren dat het merendeel van de kinderen tussen de 20 uitzendingen door geen dingen deed die door het programma geïnspireerd waren en (aan hen) geen vragen stelde over het programma. Uit het Nederlandse on-

derzoek bleek dat ook de ouders zelf in meerderheid niet een gesprek met hun kind begonnen over wat er in Sesamstraat te zien was geweest. Het lijkt ons derhalve reeel om van dergelijke, uit pedagogisch gezichtspunt gewenst geachte communicaties en interacties, geen hoge verwachtingen te koesteren. Desondanks kan men zich afvragen of men iets zou kunnen doen om de gezinscommunicatie over een programma als Sesamstraat te intensiveren.

Een voorwaarde daartoe is dat het programma ook voor andere gezinsleden aantrekkelijk is om te zien. Hiermee lijkt in bepaalde soorten Amerikaanse items bewust rekening gehouden te zijn. Vanuit dit gezichtspunt kan het geen kwaad als een bepaalde proportie items zich eigenlijk over de hoofden van de kleuters richt tot oudere kinderen en volwassenen.

Een tweede voorwaarde lijkt te zijn dat er in sommige items bepaalde vragen of problemen worden gecreëerd die niet tijdens de uitzending zelf tot oplossing zouden kunnen komen.

Een derde voorwaarde lijkt te zijn dat ook aan ouders enige voorlichting over de bedoelingen en achtergronden van het programma gegeven wordt. Daartoe zijn de omroepbladen, de gezinsbladen en de radiorubrieken voor ouders de aangewezen media.

SESAMSTRAAT BEGELEID DOOR ONDERZOEK

Geen ander kinderprogramma is tot nog toe zo intensief begeleid door onderzoek als **Sesame Street** en de niet-Amerikaanse adapties van dat programma. Vanuit de educatieve achtergrond van **Sesame Street**, waarbij 'Stichtingen' de **Children's Television Workshop** geld gaven om bij miljoenen kinderen bepaalde

leerresultaten te bereiken, is dit sterke accent op onderzoek verklaarbaar.

Later heeft **CTW** de begeleiding door psychologen-pedagogen en door empirisch onderzoek als voorwaarde gesteld bij het verkopen van het programma naar het buitenland. Ook voor België en Nederland is het richten van wetenschappelijke begeleiding op dit kinderprogramma een verplichting jegens **CTW**. Maar los daarvan is in onze landen bij zowel omroepen als wetenschappers een eigen motivatie ontstaan om Sesamstraat wetenschappelijk te doen begeleiden. Deze eigen motivatie moet welhaast te maken hebben met gevoelens van verantwoordelijkheid voortkomend uit het educatieve karakter van het programma.

Een derde reden om het onderzoek voort te zetten ligt in de wetenschap zelf. De kennis omtrent de mogelijke invloed van televisie op kinderen is nog gering. Het aantal onderzoeken zeer beperkt. Alleen wanneer de schaarse wetenschappers op dit terrein hun probleemstellingen en methoden op elkaar aansluiten is er voortgang te verwachten. In die zin heeft het onderzoeksbeleid van **CTW** niet alleen stimulerend, maar ook coördinerend gewerkt.

De drie bovengenoemde motieven maken waarschijnlijk dat ook toekomstige series van Sesamstraat door onderzoek begeleid gaan worden.

Het is echter zeer gewenst niet alleen onderzoek te verrichten over Sesamstraat. Het geheel der educatief bedoelde kinderprogramma's moet onderzocht worden. Dit moet en kan niet alleen analytisch, maar ook theoretisch qua opzet en integratie in het geheel der socialisatievormen. Daardoor zou de kwaliteit van de wetenschappelijke adviezen aan de productie verhoogd

worden, zou ook de mogelijke samenwerking met ouders en kleuterleidsters gericht en verbeterd worden en zou vooral het belang van het kind zelf gediend worden. Dit laatste moet ook het uiteindelijke doel zijn van de vermeerdering van wetenschappelijke kennis die door het geheel van deze onderzoeken tot stand gebracht wordt.

Er is dank zij Sesamstraat weer een begin van een belangrijk stuk wetenschappelijke samenwerking tussen Nederlandstalige onderzoekers in beide landen tot stand gekomen.

Naast de inhoudelijke opbrengst van het onderzoek is dit een resultaat dat past in het streven naar coördinatie van wetenschappelijk onderzoek tussen universiteiten, en in de culturele samenwerking tussen beide landen. Wij spreken de hoop uit dat dit aspect van het onderzoek, al is het dan ook een bijproduct, door de hiervoor verantwoordelijke beleidsinstanties naar waarde geschat zal worden.

D. Kohnstamm, Leiden
H. Cammaer, Leuven

BOEKBESPREKINGEN

Gert J. Peelen: VAN VERLOSSING TOT VERTROSSING; de ontwikkeling van het Nederlandse massamedium van emancipatiemechanisme tot eenheids-worst; In den Toren (Anthos-boeken), Baarn 1976, f 15,—, ISBN 90 6074 483 7.

"In de krant van 29 juni 1974 kondigt het dagblad De Tijd het eigen overlijden aan. (...) Nog geen maand na deze aankondiging verkrijgt de TROS, op grond van haar sterk toegenomen ledenaantal, de status van A-omroep.

Hiermee is reeds in grote lijnen de ontwikkeling geschetst die binnen de wereld van de nederlandse massamedia plaatsvindt."

Aldus de veelbelovende start van Peelens boek **Van verlossing tot vertrossing**. De schrijver heeft indertijd vanuit de vakgroep kommunikatiewetenschap aan de Vrije Universiteit deelgenomen aan het **Mediumonderzoek Dagblad De Tijd** dat daar tussen 1972 en 1974 verricht werd. Peelen heeft de bescheiden basis van dit onderzoek uitgebouwd tot een boek dat de pretentie voert de ontwikkelingsgeschiedenis van de nederlandse media tijdens de laatste vijftig jaar te analyseren.

De publikatie valt in twee delen uiteen: het eerste deel (hfst 1, 2 en 3) schetst "opkomst, blinken en verzinken" van De Tijd tegen de achtergrond van verzuiling en ontzuiling, terwijl deel twee (hfst 4 en 5) het huidige proces van nivellering en vertrossing binnen de media schildert.

GESCHIEDENIS VAN 'DE TIJD'

Hoofdstuk 1 loopt nog eens snel door de geschiedenis van De Tijd. De eerste honderd jaar, van 1845 tot aan de Tweede Wereldoorlog, is dit dagblad een 'pastoorskrant', gelezen door de hogere sociale lagen binnen het katholieke volksdeel. Dat betekent steeds een kleine oplage maar relatief veel invloed.

De Tijd werkt, als spreekbuis van de katholieke top, actief mee aan de opbouw van de katholieke zuil, eind vorige, begin deze eeuw. Jammer in deze schets is overigens dat alle historische citaten over de geschiedenis van De Tijd ontleend zijn aan slechts een publikatie uit 1968 over het verleden van dit dagblad.

Na de Tweede Wereldoorlog, als de emancipatie der katholieken als voltooid beschouwd wordt, gaat De Tijd zich steeds onafhankelijker opstellen tegenover de geestelijke overheid. Het wil meer een 'forumfunctie' gaan vervullen voor het katholieke volksdeel.

Peelen verwijt het verdwijnen van De Tijd in 1974 niet zozeer aan economische ontwikkelingen, maar allereerst aan de door de ontzuiling toegenomen verdeeldheid in het katholieke kamp. De geringe bereidheid om naar elkaar te luisteren die daarvan het gevolg was, betekende dat de gekozen forumfunctie van De Tijd gedoemd was te mislukken, zo luidt zijn hypothese.

Opmerkelijk is dat de in het derde hoofdstuk geschetste resultaten van het **Mediumonderzoek Dagblad De Tijd** uit 1974 geen duidelijke bevestiging of ontkenning opleveren van deze stelling. Dat komt volgens de auteur 'omdat de opzet van het Tijdonderzoek een heel andere was dan de opzet van deze studie'. Daardoor blijft enerzijds Peelens hypothese inzake het verdwijnen van De Tijd wel erg in de lucht hangen, terwijl het anderzijds onduidelijk wordt wat dan nog de zin is van de uitvoerige verslaggeving van dit onderzoek in het kader van dit boek. Ikzelf krijg uit de resultaten van het

hier aangehaalde onderzoek de indruk dat De Tijd niet zozeer slachtoffer is geworden van polarisatie in haar lezerskring als wel dat de krant met haar gematigd progressieve koers - onder de wat verhullende noemer 'podiumfunctie' -het gros van zijn lezers voorbijgeste- vend is. Dit koersverloop had niet zo snel dodelijk hoeven te zijn als niet de economische schaalvergro- ting in de dagbladders in snel tem- po steeds hogere minimumopla- ge eiste. Voor deze economische fak- toren toont Peelen nauwelijks be- langstelling.

VERZUILING EN ONTZUILING

Het eerste deel van het boek biedt, naast het verhaal van de lotgevallen van De Tijd in de hoofdstukken 1 en 3, ook een nadere definiëring van de begrippen 'verzuijing' en 'ontzuijing' in met name hoofdstuk 2. Peelen kiest Van den Berg defini- tie van 'verzuijing': 'het verschijnsel dat in een in levensbeschouwelijk opzicht heterogene samenleving or- ganisaties op levensbeschouwelijke grondslag gevormd worden, die naast andere, met hen in konkur- rentie-relatie staande organisaties eenzelfde maatschappelijke taak gaan verrichten'.

Deze formeel-theoretische omschrij- ving van het verschijnsel verzuijing is een terugval ten opzichte van de historisch-verklarende aanzet die Peelen zelf in het eerste hoofdstuk formuleert. Daarin stelt hij dat het katholieke streven gericht was 'op een **vertikale** verdeling van de sa- menleving om een **horizontale** ver- deeldheid binnen die samenleving af te wenden. Een verdeeldheid die logischerwijs zou kunnen voortspru- ten uit een groeiend besef van klas- sentegenstellingen'. In deze analyse zou Lijpharts verzuijingsconcept (in: **Verzuijing, pacifikatie en kentering in de nederlandse politiek**) veel be- ter gepast hebben.

Dit onderkent in de nederlandse sa- menleving naast verticale lijnen van kessionele aard ook horizontale scheidslijnen van sociaal-ekonomi- sche aard. Naast de vaak belichte verschillen in levensbeschouwing ruimt Lijphart plaats in voor het klas- se-onderscheid, een volgens hem en b.v. ook Goudsblom door akade- mici sterk verwaarloosd topic. Deze sociaal-ekonomische breuklijn loopt dwars door de verticale (katholieke, protestants-christelijke en algeme- ne) zuilen heen. De klassentegen- stellingen verdelen de laatste, al- gemene zuil zelfs doormidden in een liberale en een socialistische be- volkingsgroep. Dit verzuijingskon- cept verklaart aan de ene kant waarom katholieken en protestanten zich verschansten in verzuijde or- ganisatiekaders toen deze bevol- kingsgroepen dreigden door libera- lisme en socialisme - inspelend op de klassetegenstellingen - de bo- ven- en de onderkant kwijt te raken. Aan de andere kant kan dit ver- klaringsmodel ook de toenemende polarisatie tijdens de ontzuijing, die Peelen als oorzaak voor het ver- dwijnen van De Tijd heeft aangewe- zen, verduidelijken. Nu klaagt de schrijver slechts over de onver- draagzaamheid binnen het eens zo hechte katholieke kamp, de oor- zaken daarvan mag de lezer zelf zoeken.

VERVLAKKING EN VERTROSSING

Waar Peelen in het eerste deel over verzuijing en ontzuijing nog een deels concreet historisch analyse- kader hanteert, leunt hij in het twee- de deel over de huidige 'vervlakking en vertrossing' wel heel sterk op algemeen theoretische verklarings- modellen. 'Vertrossing' definiëert hij als 'de tendens die leidt tot het zich in de programmering steeds meer richten op de voorkeur van het merendeel van het media-konsu- merende publiek door verstrooiende

programma's de plaats te laten innemen van programma's welke de meningsvorming en informatie van het publiek beogen'. De doorbreking van de zuilbeslotenheid heeft de greep van de zuil op de groepsleden verminderd en zo twijfel en angst doen toenemen als gevolg van het verdwijnen van oude zekerheden. Nieuwe zekerheden zoekt men bij rechtse media als EO, TROS en Telegraaf; de EO met ouderwetse, onaantastbare zekerheden en Telegraaf en TROS met hun nihilisme. 'Want', aldus Peelen, 'wat is in feite gemakkelijker dan ingebed in zekerheden, met alle problemen opgelost of ver van je bed, je over te geven aan probleemloos vermaak, je zonder voorbehoud te konformereren aan de mening van de 'leider' en nog maar een behoefte te kennen: brood en spelen.'

Om deze 'brood en spelen'-gedachte nader te verklaren, haakt de auteur achtereenvolgens aan bij maar liefst drie theoretische concepten. De meeste aanknopingspunten vindt hij bij de 'kognitieve dissonantietheorie' van Festinger. Het verdwijnen van De Tijd en het succes van EO en TROS kunnen dan gezien worden 'als gevolgen van kollektieve pogingen tot reductie van kognitieve dissonanties bij een groot deel van de nederlandse bevolking'. Dit als gevolg van de 'misschien te snelle veranderingen die zich in deze eeuw op levensbeschouwelijk zowel als op maatschappelijk nivo hebben voltrokken': 'Nadat eeuwenlang het denken een privilege was geweest van enkelen, werd plotseling van iedereen verwacht dat hij (en zelfs zij) gingen meedenken over religieuze en maatschappelijke zaken. Voormannen van weleer werden van hun troon gestoten of daalden er eigener beweging van af om de voormalige 'onderworpenen' te vragen hoe 't nu verder moest' (sic).

De twee andere verklaringsmodellen, de 'cultural lag'-theorie van Ogburn en de 'Kritische Theorie' van de Frankfurter Schule, worden door Peelen zo kort en karikaturaal afgedaan dat ik er hier niet op inga. Bovendien leunt de schrijver bijvoorbeeld bij de bespreking van de kritische theoretici zo weinig op de originele geschriften van Adorno, Horkheimer en Habermas en zo sterk op Van Ruitens bespreking ervan in zijn **Massamedia en manipulatie** dat hij het begrippenkader van de laatste niet eens weet te onderscheiden van dat van de Frankfurters zelf.

HET PUBLIEK ALS ZONDEBOK

Afgezien van de wat oppervlakkig-kwantitatieve omschrijving van vertrossing, kan men Peelens zoeken naar een theoretische verklaring voor deze vertrossingstendens evenmin diepgaand noemen. Als men Festingers 'kognitieve dissonantietheorie' wil toepassen voor analyse van een makrosociale ontwikkeling mag die specifiek sociaal-psychologische herkomst ervan niet uit het oog verloren worden. Evenmin mag onvermeld blijven dat deze theorie niet onomstreden is. De cardinale fout echter die Peelen maakt, is dat hij de oorzaak voor 'vervlakking en vertrossing' in de media vooral vanuit theoretische concepten probeert te verklaren. Daarbij concentreert zijn aandacht zich bovendien alleen op de ontvangerskant, het publiek.

Een concrete, meer historische aanpak zou wellicht een wat genuanceerder beeld hebben opgeleverd. Peelen schuift nu de schuld van vervlakking en vertrossing zonder meer naar het publiek, omdat 'een groot deel van de media-konsumenten in de eerste plaats zekerheid en in de tweede plaats verstrooiing zoekt en een vlucht uit de zorgen van alledag'.

Deze opvatting kan alleen standhouden als men allerlei gegevens aan de zenderkant vergeeft. De economische verkoopbaarheid is voor de gedrukte media óf expliciet uitgangspunt óf minstens bestaansvoorwaarde. Dat heeft mede geleid tot het zoeken naar formules die voor zoveel mogelijk publieksgroepen tegelijkertijd aantrekkelijk zijn en zo weinig mogelijk mensen voor het hoofd stoten. Deze commerciële opstelling maakt ook opgang binnen het omroepbestel sinds daar de wet van het grote getal is gaan heersen. Omdat enkele omroepen alleen op de grootste gemene deler mikken, wordt het de andere steeds moeilijker gemaakt om kwaliteit of bruikbaarheid van het programma voor bepaalde publieksgroepen te laten prevaleren. Wie ook deze ontwikkelingen in de beschouwing mee-

neemt, legt de zwarte piet niet alleen bij 'het' publiek, maar - onder meer - ook bij de manier waarop de media georganiseerd zijn.

Nederlandstalige massakommunikatieliteratuur is niet dik gezaaid en op publikaties die de recente media-ontwikkelingen in ons land analyseren, mogen we helemaal zuinig zijn. Maar dit slecht-doortimmerde boek is geen aanwinst. Hoe dichter men het einde ervan nadert, des te meer blijkt Herman van Run's statement dat de opbouw van Peelens geschrift 'meer weg (heeft) van een redelijk gevoegd metselwerk dan van een gebeeldhouwd monument' een zeer vriendelijk understatement, zoals het alleen voorwoordschrijvers past.

Jo Bardeel

Ad Kooyman en Max van Rooy (red.): DE POTENTIE VAN EEN DWERG; Een halve eeuw VPRO, van Spelberg tot Servet; Uitgeverij Contact, Amsterdam, 1976, 247 blz., f 27,50, ISBN 90 254 2050 8.

Ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van de VPRO, is er vorig jaar een boek op de markt verschenen, getiteld: 'De potentie van een dwerg; Een halve eeuw VPRO, van Spelberg tot Servet'. Het betreft hier een verzamelwerk met een kleine twintig artikelen van evenzoveel auteurs, die alle een bepaald facet van de VPRO belichten. Dit gebeurt aan de hand van een serie trefwoorden zoals: basis, hiernamaals, geschiedenis, publieke opinie, journalistiek, humor, radio, etc. Helaas is het onduidelijk of deze thema's nu de keuze zijn van de verschillende schrijvers zelf, of dat de onderwerpen uitgezocht en opgedragen zijn door de twee samenstellers van dit boek. Enfin, hoe

het ook moge zijn, vele VPRO-vrienden en een enkele vijand worden in de gelegenheid gesteld enkele woorden over de jubilaris naar voren te brengen.

Op de eerste plaats is er natuurlijk ruim aandacht voor de historische ontwikkeling vanaf de oprichting. De VPRO van toen was een stuk minder baldadig en controversieel dan die van nu. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat ze voor de Tweede Wereldoorlog nauwelijks van doen gehad heeft met de beruchte radiocensuur van overheidswege. Dit i.t.t. de VARA, waar het kapmes van de Radio-Omroep Controlecommissie (in de wandeling Rococo genoemd) lustig in de pro-

gramma's hakte. Ook wat de strijd tegen het fascisme en de corporatieve ordening betreft, liep de VPRO keurig in de pas met de meeste andere omroepen. Weliswaar werd er geprotesteerd tegen de jodenvervolging, maar luide protesten tegen het opkomend nationaal socialisme werden niet gehoord. Terecht stelden Jan Haasbroek, Ad Kooyman en Jan Rogier in het eerste artikel dan ook het volgende: 'Wat door de Duitse bezetter van het land met voortvarendheid werd doorgevoerd, stond al voor 1940 in de grondverf' (pag. 12). De rol van de VPRO tijdens de oorlog was net zo min heldhaftig als die van de rest van de Hilversumse omroepen. Nog kwalijker vinden de auteurs dat de toenmalige VPRO-top actief meewerkte aan de totstandkoming van een nationale omroep volgens Duits model. De reden hiervoor lag o.m. in het feit dat de VPRO vanaf haar oprichting voorstander was geweest van het idee van één algemene omroep. Je zou kunnen zeggen dat ze bij de verwezenlijking van deze gedachte, die ze vanaf haar begin tot aan de dag van vandaag gekoesterd heeft, toendertijd nogal macchiavellistisch te werk is gegaan. Na de oorlog heeft de VPRO, met de totstandkoming van de NTS en later de NOS, een betere tegemoetkoming aan haar ideeën gekregen. Teverden was en is ze echter nog lang niet. Op het eind van dit artikel wordt de huidige algemene omroepgedachte van de VPRO nog eens uit de doeken gedaan (pp. 38-41). Hierbij gaat het eigenlijk om een omkering van de bestaande omroepverhoudingen. Het zwaartepunt moet niet liggen bij de verschillende omroeporganisaties met daarnaast een complementaire NOS, maar bij een algemene organisatie met daaromheen enkele geprofileerde omroepen, die met betrekkelijk weinig zendtijd hun

eigen identiteit moeten waarmaken. Ook elders in het boek, bijvoorbeeld in het artikel 'Van afkorting tot vierletterwoord' van Anne Mulder, wordt een stuk VPRO-geschiedenis behandeld. De schrijfster verhaalt allereerst over de beginjaren van de VPRO. De eerste uitzending vanuit Den Haag en later de knusse gezelligheid op de 's-Gravelandseweg te Hilversum, waar de familie Spelberg boven 'de zaak' woonde. In het blad *Vrije Geluiden* werden vroeger de radioprogramma's integraal afgedrukt. Toen was er al zoets als mediadiactiek, getuige een serie artikelen in het programmablad over hoe men naar een radiospel moest luisteren. Mulder loopt de oude edities van de VPRO-gids door en concludeert dat het een erg serieus blad was met een groot gebrek aan humor. Uiteindelijk belandt de schrijfster bij de turbulente zestiger jaren. 1968 was ook voor de VPRO een veelbewogen jaar. In die tijd vond er bij haar een paleisrevolutie plaats. Op de algemene ledenvergaderingen van dat jaar kwam duidelijk naar voren dat een groot deel van de leden zich niet meer thuisvoelde bij de gezindheid van de predikanten-leiding. Het bestuur zag zich verplicht de leden nieuwe statuten voor te leggen, welke in december 1968 werden aanvaard. In het begin van het daaropvolgend jaar koos men een nieuw bestuur, werd de oude structuur ingrijpend veranderd en kwam er een nieuwe doelstelling. Bekende VPRO-jongens begonnen binnen te druppelen zoals Noordhoek, Donkers, de gebroeders Haasbroek en niet te vergeten 'meneer' Blokker. Van deze laatste treffen we in dit jubileumwerk ook twee bijdragen aan. Als 'Document' het beroemde artikel uit *Vrij Nederland* van 22 juni 1968, 'De VPRO vraagt een meneer'. Daarnaast een beschou-

wing over de VPRO en het vrijzinnig protestantisme, een typisch Blokkeriaans familieprentje, dat ook afgedrukt is in **De Volkskrant** van 16 oktober 1976.

In een uitstekend artikel geeft Anton Haakman een overzicht van de prestaties van de VPRO op filmgebied. Volop aandacht dus voor o.a. Van der Keuken, Kiers, **Het Gat van Nederland** en **Berichten uit de Samenleving**.

Een eveneens zeer degelijk verhaal levert Constant Meijers over de rol van de VPRO in de opkomst en verbreiding van de popmuziek hier te lande. Hij besteedt aandacht aan de radioprogramma's **Help, Hee, Jazz** en **Pop Live, Tilt** en aan de televisie-uitzendingen van **Picknik** (later ingeruild voor **Pik-in**), **Cam-pus** en **Van Oekel's Discohoek**. Jan Haasbroek probeert vervolgens de rest van 50 jaar VPRO-radio in een stukje samen te vatten. Hij is erg summier over de periode van voor 1968. Verder lijkt het net alsof er vóór die tijd alleen evangelische lezingen en domineespraak te beluisteren waren.

Nol van Dijk heeft het over vépro-cistisch taalgebruik, waarin voor hem het eigene van de VPRO het duidelijkst valt te herkennen en vast te leggen.

In het artikel 'Humor. De ingebouwde nederlaag van het Servettisme' rijdt Jef Rademakers verder op zijn stokpaardje. Peter Hofstede verblijft enkele nachten op de kale Spelberg en produceert aldaar o.a. een drama, compleet met onanerende farao's.

Er is nog veel meer moois maar het is ondoenlijk alle artikelen hier de revue te laten passeren.

De door de samenstellers gekozen benadering om een kleine twintig auteurs ieder een stukje van de

VPRO te laten behandelen, is een goede keus. Dit biedt de mogelijkheid om ieder facet door een 'deskundige' te laten beschrijven. Verder haal je met een dergelijke aanpak een flinke brok afwisseling en levendigheid in huis. Zo kan het gebeuren dat J. F. Vogelaar de VPRO een a-politieke houding verwijt die tot willekeur in de programmakeuze zou leiden, terwijl in een volgend artikel Haya van Someren meent dat deze omroep juist consequent een veel te duidelijke politieke keuze doet in haar programma's.

De hier gehanteerde werkwijze zorgt ook a.h.w. voor een discussie tussen enkele auteurs over de vraag of de VPRO al dan niet een elitaire omroep zou zijn. Is ze door haar avant-gardisme sowieso elitair of probeert ze nu juist de avant-garde te populariseren door haar ruimte te geven tot een breder bereik dan juist de elite?

De ondertitel van dit VPRO-boek nl. 'Een halve eeuw VPRO, van Spelberg tot Servet' wordt slechts gedeeltelijk waargemaakt. Het VPRO-gebeuren van de laatste tien jaar krijgt de meeste nadruk, de tijd daarvoor komt er relatief gezien bekaaid vanaf. Dit is weer minder verwonderlijk als men bedenkt dat de belangrijkste bijdragen aan dit boek geleverd werden door personen die nog geen tien jaar bij de VPRO werkzaam zijn. Een ander negatief punt is het ontbreken van ook maar enige aandacht voor de gang van zaken gedurende de zeventiger jaren binnen het VPRO-bedrijf zelf en binnen de vereniging. Desalniettemin vind ik van de recente golf van Hilversumse jubileumuitgaven, het hier besproken werk het meest aantrekkelijk.

Joost de Wolf

Er zijn vele vaak tegenstrijdige definities van publieke opinie. Een belangrijke tegenstrijdigheid is volgens Best gelegen in het feit dat publieke opinie ofwel als een individueel ofwel als een collectief verschijnsel gedefinieerd wordt. Dit is verklaarbaar vanuit de wetenschappelijke belangstelling van waaruit publieke opinie bestudeerd wordt, psychologie, sociologie of politicologie. Als oplossing voor deze definitieve problemen ziet Best de mogelijkheid publieke opinie als een individueel verschijnsel (micro) én tevens als een collectief verschijnsel (macro) te beschouwen. Echter ook de definities van Best blijven problematisch.

Zo definieert hij publieke opinie op microniveau als: 'the individual expression of beliefs, values and attitudes about political objects' en op macroniveau als: 'the aggregation and articulation of individual opinions as perceived by political decisionmakers'.

Deze definities leveren m.i. de volgende problemen op:

1. De auteur beperkt zich tot een 'subset' van publieke opinie n.l. tot opinies over politieke objecten. Het lijkt me onnodig en onjuist deze beperking in de definitie op te nemen en iets te definiëren in termen van een deel ervan. Ook de titel van het boek is misleidend door de suggestie dat het werk over publieke opinie in het algemeen zou gaan.

2. De gelijkvormigheid die gesuggereerd wordt door publieke opinie een individuele en groepsbetekenis toe te kennen zal verwarrend werken indien de term publieke opinie zonder de toevoegsels micro of macro gehanteerd wordt. Opmerkelijk in dit verband is de auteur in geval van 'micro public opinion'

wel telkens het voorvoegsel gebruikt maar bij 'macro public opinion' bijna niet.

3. De toevoeging 'as perceived by political decisionmakers' bij de definitie van macro publieke opinie is o.i. ten onrechte voorzover de perceptie van de publieke opinie door politieke besluitvormers eerder een conditie is voor de effectiviteit van publieke opinie in het besluitvormingsproces dan een constituerend element van publieke opinie. Waar Best stelt dat politici de publieke opinie foutief (kunnen) percipiëren (p. 242) blijkt dat hij publieke opinie ziet als iets dat niet gelijk is aan door politici gepercipieerde opinies.

Het onderscheid tussen micro en macro publieke opinie is tevens de basis voor een scheiding in het boek tussen de eerste vier (micro publieke opinie) en de laatste drie hoofdstukken (macro publieke opinie).

1. Micro publieke opinie. Opinies moeten volgens Best gezien worden als het resultaat van de interactie tussen organisme als 'stimulusverwerkend' mechanisme en zijn omgeving. De persoon, zijn behoeften, waarden, geloof en houdingen zorgen voor selectie (via een 'perceptual screen') en verwerking van de uit de omgeving komende stimuli (input), waaruit een bepaalde opinie (output) resulteert. De doordringbaarheid van het (selectieve) waarnemings scherm, dat houdingen, geloof en waarden van het individu reflecteert is een belangrijke conditie voor openstaan voor stimuli uit de omgeving en dus voor de mogelijkheid tot verandering.

De belangrijkste ontwikkeling van politieke oriëntatie moet volgens Best gedurende de kritieke ontwik-

kelingsperiode tussen de leeftijd van 4 en 14 jaar gelegd worden. De ontwikkeling van politieke attitudes gedurende deze periode ziet Best als resultaat van het samengaan van twee gelijktijdig opererende processen: de ontwikkeling van de persoonlijkheid en de cognitieve ontwikkeling.

Onevenwichtige, onregelmatige ontwikkeling van de persoonlijkheid t.o.v. het cognitief systeem kan de ontwikkeling van politieke interesse, de geschiktheid voor politieke participatie en soorten opinies die men er op na houdt ernstig belemmeren.

Het gezin en de school spelen een vooral indirecte rol in het politieke socialisatieproces (door vorming van de persoonlijkheid-ego strength en feitelijke informatie over het politieke systeem).

De rol van de 'peergroup' is onduidelijk onder meer omdat het moeilijk is de invloed van die van ouders en scholen te scheiden.

Hoewel massamedia als belangrijke overdrachtsinstantie van informatie tussen de dominante cultuur en het kind fungeren en kinderen veel tijd spenderen aan t.v.-kijken is nog niet duidelijk welke rol massamedia spelen in het politieke socialisatieproces. Na lezing van het gedeelte dat gaat over micropublieke opinie ontkomt men niet aan de indruk dat de term 'micropublic opinion' eigenlijk overbodig is. In feite tracht Best eerder verklaringen te geven voor dieper liggende politieke orientaties dan voor de expressie daarvan.

2. Macro publieke opinie. Best beschrijft de verdeling en samenstelling van de publieke politieke opinie in Amerika m.n. van de diepere politieke orientaties. Best ontwikkelt hier het concept van de veranderingspotentie (fluidity) van de publieke opinie. Veranderbaarheid

is een functie van het aantal mensen dat een opinie over een vraagstuk heeft en de intensiteit waarmee de opinie gehouden wordt. Nauwelijks veranderbaar is de publieke opinie indien veel mensen een opinie aanhangen met grote intensiteit, sterk veranderbaar indien weinig mensen een opinie hebben die bovendien slechts zwak wordt aangehangen. Dit laatste is vaak het geval bij nieuwe vraagstukken.

De publieke opinie wordt aan politieke besluitvormers overgedragen via daartoe speciaal bestemde structuren, m.n. politieke partijen en belangengroepen, en via formele en informele communicatiekanalen, m.n. massamedia en politieke opiniepeilingen enerzijds (formeel) en het schrijven van brieven, telegrammen en persoonlijk contact anderzijds.

Politieke besluitvormers kunnen massamedia in sterke mate manipuleren, doordat ze weten wat door mediamensen als nieuwswaardig wordt gedefinieerd. Het 'beat'systeem waarbij verslaggevers speciaal aangesteld worden om over nieuwswaardige regeringsinstanties of personen verslag te doen, draagt hier sterk toe bij. Massamedia blijken dan ook meer effectief in het overdragen van informatie van regering naar volk dan omgekeerd. Publieke opiniepeilingen zijn evenmin geschikt voor de articulatie van publieke opinie; de kostbaarheid beperkt zowel de frequentie van de peilingen alsook het aantal personen dat peilingen kan laten verrichten.

Tenslotte behandelt Best de functie van macro publieke opinie in het politieke besluitvormingsproces. Deze functie hangt af van het feit of het een politieke routine of unieke (of gemengde, d.w.z. deels routine deels unieke) beslissing betreft en

van het stadium in het politieke besluitvormingsproces.

Conclusie: De massacommunicatiewetenschapper zal geen nieuwe ideeën over het functioneren van de massamedia aantreffen. Slechts summier wordt de (potentiële) rol van de massamedia in de ontwikkeling van individuele (politieke) opinies en in de articulatie van macro publieke opinie aangegeven. De theorieën (eindconclusies) van Klapper worden hierbij bijna kritiekloos overgenomen. Overigens zou

de conclusie over de 'geringe' invloed van massamedia in het politieke besluitvormingsproces wellicht anders geluid hebben indien Best dit werk geschreven had na de, onder druk van de publieke opinie, val van Nixon. Het boek zal misschien van grotere waarde zijn voor de politicoloog, voorzover het boek interessante informatie (en voorbeelden) bevat omtrent het politieke besluitvormingsproces in de Verenigde Staten.

G. A. J. van der Rijt

GEGEVENS OVER DE AUTEURS

Dr F. Klaver is als wetenschappelijk hoofdmedewerker verbonden aan Vakgroep Massacommunicatie/Instituut voor Perswetenschap van de Universiteit van Amsterdam.

Drs L. C. W. de Bie studeerde publicistiek aan het Instituut voor Massacommunicatie van de K.U. te Nijmegen en trad kortgeleden als beleidsmedewerker publiciteit in dienst van de NVV-bond Mercurius.

INGEKOMEN PUBLIKATIES

BESTUREN IN OPENHEID

'groeiboek' over de veranderde verhouding tussen bestuursorganen en bestuurders;
Uitgeverij Samsom
Alphen a/d Rijn 1976, ISBN 90 6500 322 3

Duursma F. A.

HIK: Hilversums Informatie- en Kommunikatieblad,
een onderzoek naar de communicatie- en informatiefunctie van een lokaal blad;
Vakgroep Massacommunicatie & Instituut voor Perswetenschap, Universiteit
van Amsterdam
1976, 65 blz., bijl., f 10,—

Galjaard, J. M.

VERKENNING VAN OPENHEID EN VOORLICHTING BIJ 92 GEMEENTEN
uitg.: Vereniging van Voorlichtingsambtenaren (V.V.A.)
Apeldoorn 1976, blz., f 10,—.

Gemeente Apeldoorn

COMMUNICATIE DOOR VOORLICHTING
discussie-nota van het Bureau Voorlichting Gemeente Apeldoorn
Apeldoorn 1977, 59 blz.

Gemeente Apeldoorn

KNIPSELBOEK OVER VOORLICHTING
Bureau Voorlichting Gemeente Apeldoorn
Apeldoorn 1977, 41 blz.

GRAFISCH NEDERLAND 1976: VRIJHEID VAN DRUKPERS

uitgave van het Koninklijk Nederlands Verbond van Drukkerijen & de Vereni-
ging van Grafische Reproductie-Ondernemingen
Amsterdam 1976, 105 blz., ill., f 27,50

JAARVERSLAG OVER 1974-1975

Stichting Bedrijfsfonds voor de Pers
Ministerie van C.R.M., Staatsdrukkerij
Den Haag 1976, 79 blz., ISBN 90 12 01438 7

Kooyman A. en Van Rooy, M.

DE POTENTIE VAN EEN DWERG
een halve eeuw VPRO, van Spelberg tot Servet
Uitgeverij Contact
Amsterdam 1976, 247 blz., ill., f 27,50, ISBN 90 254 2050 8

Lehning A., Wielek H. - Bakker Schut, P. H.

DUITSLAND: VOORBEELD OF WAARSCHUWING?
West-Duitsland een politiestaat, of 'de geschiedenis herhaalt zich'
Wereldvenster
Baarn 1976, 83 blz., f 10,—, ISBN 90 293 0624 6

Peelen, G. J.
VAN VERLOSSING TOT VERTROSSING
de ontwikkeling van het Nederlands massamedium van emancipatiemechanisme tot eenheidsworst; Combo
Baarn 1976, 136 blz., f 15,—, ISBN 90 6074 483 7

PERS EN RECHTSPRAAK;
rapport van een werkgroep, gevormd op initiatief van de Nederlandse Orde van Advocaten.
Uitg. W. E. J. Tjeenk Willink
Zwolle 1976, 62 blz., f 14,50, ISBN 90 271 1219 3

Signitzer B.
THE REGULATION OF DIRECT BROADCASTING FROM SATELLITES;
the U.N. involvement; special studies in international politics and government
Praeger, New York 1976, ISBN 0 275 56800 8

Valkman O.
QUEUEN VOOR DE NACHTWACHT;
het rijksmuseum en zijn bezoekers
(Voetzoeker 36) Boekmanstichting
Amsterdam 1976, 152 blz., bijl., f 10,—

VIJFENTWINTIG JAAR ALGEMENE CONFERENTIES DER NEDERLANDSE
LETTEREN 1951-1975;
Bestuur van de Alg. Conf. der Nederl. Letteren
Hilversum/Leuven 1976, 91 blz., ill.

Walter J.
DRIE GENERATIES MUSEUMBEHEER 1890-1930-1970,
een sociologisch onderzoek naar een culturele elite;
(Voetzoeker 35) Boekmanstichting
Amsterdam 1976, 97 blz., bijl., f 10,—

Yocarini T.
VAK IN BEWEGING,
grafisch ontwerpers en hun organisatie;
Lecturis b.v.
Eindhoven 1976, 32 blz., ill., f 6,—, ISBN 90 70 108 07 0